Prof. PETRAS ŠALČIUS

KOOPERACIJA LIETUVOJE

BENDRA APŽVALGA LIGI 1937 M.

LIETUVOS KOOPERATYVŲ TARYBOS LEIDINYS

PROF. PETRAS ŠALČIUS

KOOPERACIJA LIETUVOJE

BENDRA APŽVALGA LIGI 1937 M.

„Ekonomikas" Nr. 2 straipsnio „Kooperatinis
mūsų ūkio sektorius" pataisyta nuospauda.

LIETUVOS KOOPERATYVŲ TARYBOS LEIDINYS

KAUNAS 1937 M.

Dz 45301

Kooperatinė „Raidės“ spaustuvė Kaune, Kęstučio 44. Tel. 26.758.

Prakalba

Apie 150 milijonų litų valdomų lėšų, iš kurių 27 milijonai litų sudaryti pačių kooperatyvų narių, apie 150.000 sutrauktų į kooperatines organizacijas narių — štai pasiekti Lietuvos kooperatyvų veiklos rezultatai. Konkrečiame gyvenime jie pasireiškė ūkininkų ir vartotojų geresniu prekėmis aprūpinimu ir kokybės ir kainos atžvilgiu, prekybos sukultūrinimu, naujų gamybos šakų išplėtimu — pieno produktų pramonės sukūrimu, stambių įmonių, kurios visuomenės sveikatai ir aprūpinimui turi didelės reikšmės (stambios kepyklos Kaune įsteigimu), naujų aprūpinimo metodų įvedimu — pieninių, užkandinių, kurios įgalino ypačiai depresijos laikais sveikai ir pigiai maitintis platiems visuomenės sluoksniams. Visa tai yra pačios visuomenės pastangomis ir palankia vyriausybės politika sukurta. Tačiau išlaikymui to, kas pasiekta ir tolimesnei pažangai, reikalingas platesnis ir gyvesnis visuomenės, ypač jos vadovaujamų sluogsnių — inteligentijos, susiinteresavimas ir gyvesnis kooperacijos judėjime dalyvavimas. Jei mes visi trokštame didesnės dinamikos mūsų tautos pažangoje, kooperacija yra ta sritis, kurioje kiekvienas geros valios ir norų asmuo gali reikšti savo iniciatyvą ir dėtis prie šalies pažangos. Mūsų sąlygomis tik kaupdami į krūvą mūsų išteklius, bendromis jėgomis stengdamiesi išlaikyti savo rankose, kas mūsų darbu ir pastangomis pagaminta, skatindami ūkio pažangą daug prisidėsime prie savo šalies šviesesnės ateities kūrimo, o kooperacijos auklėjama s o l i d a r u m o, b e n d r o d a r b o d v a s i a visokiais atvejais padarys mus atsparesniais.

Lietuvos Kooperatyvų Taryba leidžia šią brošiūrą, norėdama supažindinti plačiau visuomenę ir jos vadovaujamus asmenis su tuo, kaip plėtės ir ko pasiekė kooperacija Lietuvoje ir kartu kviesti į kooperatinę talką.

L e i d ė j a s.

Ekonominė Lietuva su savo smulkių ir vidutiniu ūkiu sudaro gerą dirvą kooperatinėms bendrovėms plėstis: jungtinėmis pajėgomis stengiamasi siekti žemės ūkio kultūros pažangos ir gintis nuo kartais itin nepatogaus ir neracionalaus privatinio tarpininkavimo. Mūsų ūkininkai, kurie gyvendami sodžiuose jau nuo senų laikų buvo pratę į bendrą veiklą, taip pat ir dvarininkai savų interesų spiriami, palyginti, gana anksti mėgina naudotis savo ūkio reikalams moderniškosios kooperacijos pradais.

Jei kiekvienos šalies kooperacijos judėjimas ieško pradinės savo judėjimo datos, tai tokia data Lietuvoje tektų laikyti 1873 metus, kai Kauno gubernijoje pradeda steigtis taupmenų - skolinamosios bendrovės (pirmosios Braslave, Vidžiuose, Padubysyje). Vadinasi, šįmet Lietuvos kooperacijos judėjimui sueitų šešiasdešimt ketveri metai. Tačiau, kaip ir kitose šalyse, taip pat ir Lietuvoje kooperacijos judėjimas neišaugo staiga iš žemės. Artimų savo pobūdžiu ir savo tikslais socialekonominių junginių jau būta Lietuvoje ir prieš 1873 m. Tie junginiai valstiečių tarpe atsirasdavo savaime bendrai užperkant visam kaimui ar ūkininkų grupei kai kurias prekes (silkes, druską, dalges, mišką), juos paremdavo valsčiaus savivaldybės — iš čia komunalinio pobūdžio paskolų kasos, valsčių taupmenų-skolinamosios kasos ir kt. Panašių junginių atsiradimą skatina kai kurie dvarininkai (Oginskio, Karpio ir kt. dvarų paskolų kasos). Dvarininkai jau nuo pirmosios pereito amžiaus pusės pradeda steigti žemės ūkio organizacijas. Pirmosios tokios organizacijos atsiranda Mažoje Lietuvoje. Jų pėdsakus ten galima rasti jau nuo 1832 metų. Didžioje Lietuvoje Kauno gubernijos dvarininkai mėgina steigti žemės ūkio draugiją ir žemės ūkio ratelius dar prieš 1863 metų sukilimą. Tačiau tas jiems nepavyksta. Miestiečių - valdininkų ir šiaip vidurinio rango žmonių taip pat mėginamos steigti bendrovės. Klaipėdos mieste Schultzės Delitscho tipo taupmenų skolinamoji bendrovė jau buvo įsteigta 1862 metais. Vilniuje rusų valdininkai vartotojų bendrovę mėgina steigti 1869 metais, — Kaune akcyzo žinybos valdininkai jau 1871 metais įsisteigia savo taupmenų - skolinamąją kasą. Betgi visi čia suminėti mėginimai nesudarė platesnio judėjimo. Tik Kauno gubernijos taupmenų - skolinamųjų bendrovių veikla apima platesnę sritį su masinių vietinių gyventojų dalyvavimu jose. Štai dėl ko 1873 metus tenka laikyti modernio kooperacijos judėjimo pradžia.

Kooperacijos judėjimui plėstis visados turi lemiamos reikšmės socialinės sąlygos ir tos socialinės jėgos, kurios imasi jį vykinti gyveniman. Aktingaisiais faktoriais šiuo atžvilgiu tenka laikyti rusų valdžią, bajoriją ir lietuviškąją ūkininkiją. Visi šie elementai buvo suinteresuoti kooperatinėmis bendrovėmis kaip visuomeniniais ir ekonominiais junginiais. Deja — visų tų jėgų pastangos nėjo viena vaga, kaip, pav., kai kuriose Vakarų Europos šalyse, kur iš tų visų faktorių bendradarbiavimo išaugdavo galinga žemės ūkio kooperacija. Rusų valdžia pradžioje iš viso į kooperacijos judėjimą žiūrėjo nepalankiai, juoba pakraščiuose. Tačiau finansinio pobūdžio sumetimai — nuolat smunkąs pobaudžiaviniais laikais valstiečių mokestinis pajėgumas — verčia susirūpinti valstiečio ūkiniais reikalais. Tais sumetimais pradžioje (nuo 1870 m.) palaikomi kredito kooperatyvai, o po 1905 metų taip pat pradėta remti ir žemės ūkio kooperatyvai kreditais ir subsidijomis. Nepalankiausiai buvo traktuojamos vartotojų bendrovės.

Bajorai po 1861 m. reformos atsiduria kitoniškose sąlygose; o žemės dirbimo intensyvinimas Lietuvos bajorus dar prieš baudžiavos panaikinimą spiria bendrai rūpintis ir kredito ir žemės ūkio produktų pardavimo reikalais. Dėl nepalankaus rusų valdžios Lietuvos bajorų traktavimo kredito reikalams tenka ir bajorams ir valstiečiams naudotis bendromis kredito įstaigomis — taupmenų skolinamosiomis bendrovėmis. Bajorai jose užima vadovų vietas ir gana savarankiškai, o kartais ir savanaudiškai jose šeimininkauja. Kooperatinio smulkaus kredito ideja įvelkama į savotiškas mūsų tų laikų gyvenimo sąlygas ir stipriai nukrypsta į vadovų ir narių santykius, primenančius baudžiavos laikus. Visuomeniškai - idejinė to darbo pusė, kuri kitose šalyse vaidino ne menką vaidmenį pas mus dėl jau minėtų sąlygų labai menkai pasireiškia. Iš tikrųjų ir pasireikšti jai nebuvo lengva. Bajorus - vadovus nuo daugumos narių valstiečių skyrė socialtautiniai skirtumai: luomas ir kalba. Susiprasti dvarininkams ir valstiečiams Lietuvoje kooperacijos darbe, kuriuo vieni ir antri buvo beveik vienodai suinteresuoti, reikėjo visų pirmiausia, kad arba dvarininkai išmoktų lietuvių kalbos, arba valstiečiai lietuviai sulenkėtų ir persiimtų lenkų kultūra. Deja — nė vieno nė kito neįvyko. Vietoje to pradėjo vis labiau stiprėti lietuvių tautiniai kultūrinis susipratimas ir valstiečiams vis labiau pradeda vadovauti tautiniai susipratusi ir daugiausiai iš valstiečių kilusi inteligentija su savo spauda, nors ir sunkiai prieinama dėl rusų valdžios draudimo ją platinti lotynų raidėmis.

Draudžiamojo laikotarpio lietuvių spauda beveik nuo pat jos atsiradimo skatindavo lietuvius valstiečius į kooperatinį darbą, taip pat ir žemės ūkio intensyvinimą. Vienas iš motyvų steigti bendroves buvo ir lietuviškos prekybos ir amatų skatinimas. P r i e š p e n k i a s d e š i m t m e t ų P e t r a s L i u-

tas-Leonas „Szviesoje“ pirmas plačiau išsitaria apie bendrovių reikalingumą prekybai ir amatams plėsti lietuvių ūkininkų tarpe. Kooperatinio darbo reikalingumą rėmė Jonas Šliūpas, Vincas Kudirka, Kazys Grinius, Pr. Mašiotas, Jonas Jablonskis St. Matulaitis ir kiti, kurie aiškiai matė, kad lietuviai, pasilikdami tik žemės knaisiotojais ūkininkais, nepajėgs sukurti aukštesnės tautinės kultūros. Tiesa, siūlomos tais laikais steigti bendrovės nebūtinai turėjo būti sudaromos kooperacijos pagrindais — pasiūlymai svyravo nuo grynai privatinių bendrovių ligi komunalinio pobūdžio įmonių, nors kooperatinėms, berods, daugiausiai buvo reiškiama simpatijos. Tačiau tautinei lietuvių srovei tais laikais (beveik ligi 1906 metų) praktiškai labai menkai buvo prieinamas kooperatyvų steigimas ir vadovavimas. Dėlto ir kooperatyvų ir žemės ūkio organizacijų vadovybė beveik ligi 1906 metų palieka žymia dalimi dvarininkų rankose. Jei tarp lietuvių tautinio atgimimo veikėjų ir dvarininkų ligi spaudos atgavimo beveik kaip ir nebuvo kontakto, tai po spaudos atgavimo prasideda gana aiškus trynimasis ir patys lietuvių veikėjai stengiasi užimti vadovybę lietuvių kooperatyvuose. Mėginimai rasti tam tikrą modus vivendi praktiškai didesnės reikšmės neturi.

Ligi 1905 metų kooperatyvų steigimas ir jų globojimas eina per vadinamąsias gubernijų žemes ūkio draugijas (Vilniuje, Kaune, Suvalkuose). Žemės ūkio draugijos tarybos, kuriai pirmininkaudavo bajorų vadas, pritarimas tos ar kitos organizacijos steigimui žymiai palengvindavo tokios organizacijos steigimą. Po 1905 metų pradedama organizuotai rūpintis kooperatyvų reikalais, sudarant tam tikrus kooperacija suinteresuotų asmenų būrelius, steigiant draugijas kooperacijai remti (Vilniuje, Dvinske).

Partiniai pasaulėžvalginis elementas lietuvių kooperacijos judėjime atsiranda, kai tik lietuviams inteligentams susidaro galimumas praktiškai veikti šioje srityje. Pirmutinis charakteringas susidurimas tarp kairiųjų (demokratų pirmeivių ir kitų) ir dešiniųjų (krikščionių - demokratų) įvyksta prieš trisdešimt metų Marijampolėje, steigiant „Žagrę“ ir „Mariampolės Ūkininkų Draugovę“, arba „Žiburio“ ir „Šviesos“ švietimo ir kultūrinių draugijų aspiracijas keliant ir į ūkiškų draugijų steigimą. Pasireiškė dvi tezės — seiniškių kunigų („Šaltinyje“) — „Mūsų ūkiškosios draugijos turi būti drauge ir krikščioniškosios, kad žmogus prisidėdamas prie jų matytų, jog drauge su kūno, daug jam brangesni, dušios reikalai bus apginami ir aprūpinami“. Antrą tezę sudarė teigimas, kad ūkio draugijose (kooperatyvuose) — turi dominuoti tik ekonominiai reikalai — pasaulėžvalginiai ir politiniai reikalai vengtini. Šios antrosios tezės laikėsi kairieji. Ji gana artima buvo ir kauniškiams kunigams, kurie neneigė bendro darbo įvairių pažiūrų

žmonių. Ši kova tęsėsi ligi pat d. karo, atgijo Nepriklausomybės laikai ir ligi 1931 metų susidarė gana charakteringą Lietuvos kooperacijos sudėjimo bruožą, padariusį jam nemažą materialinės ir moralinės žalos.

Jau nuo pereito amžiaus galo Lietuvos kooperacijos judėjimas pirmomis savo užuomazgomis krypsta į tas formas, kurios organiškai yra susijusios su pačia Lietuvos ūkio struktūra, būtent: 1. gyventojų platesni sluoksniai ir dvarininkai vis labiau jaučia pigaus ir prieinamo kredito reikalą; 2. žemės ūkio produktų pardavimas ir apsirūpinimas gamybai ir vartojimui reikalingais dalykais dėl privataus tarpininkavimo nepatogumų stengiamasi imti į pačių ūkininkų resp. žemvaldžių ir valstiečių rankas; 3. pradėjus nuo pereito amžiaus aštuonias dešimtųjų metų pradžios labai pigti grūdams, pradedama pereiti į gyvulininkystę — pieno ūkį — iš čia ir atsiranda gyvas reikalas bendromis pajėgomis organizuoti sudėtines pieno perdirbimo bendroves ir kooperatinį pieno produktų eksportą; pagaliau 4. žemės ūkio kultūros kėlimo reikalų nagrinėjimas sudarė pagrindą atsirasti tam tikroms organizacijoms dvarininkų tarpe (tai yra jau minėtos žemės ūkio draugijos) ir valstiečių tarpe — žemės ūkio rateliams. Pastarosios organizacijos turėjo ganą plačią kompetenciją ir kartais versdavos prekyba panašiai, kaip vartotojų bendrovės, kartais būdavo daugiausiai žemėtvarkos įstaigų sumanymų vykdytojomis.

Tolimesnę kooperacijos judėjimo apžvalgą ir darysiu pagal jau suminėtas kooperatinių organizacijų veiklos sritis ir jas apimančias kooperatyvų rūšis: k r e d i t o, p r e k y b o s, p i e n o p e r d i r b i m o ir ž e m ė s ū k i o k u l t ū r o s organizacijas, kurios pas mus taip pat priimta sieti su kooperatyvais.

Prieškarinio mūsų kooperacijos judėjimo būdingą bruožą sudarė tai, kad visos pagrindinės kooperacijos rūšys neturėjo visas lietuviškas sritis jungiančių centrinių idėjinių ir ekonominių organizacijų. Pastangos steigti kooperatyvų sąjungas ne kartą buvo daromos, bet jos pasisekimo neturėjo dėl formalinių kliūčių — sunkumų gauti valdžios leidimus, ir dėl kooperatyvų susiskaldymo socialsroviniais pagrindais.

Pasaulinis karas prasidėjęs 1914 metų antroje pusėje ir iš pat pradžios palietęs lietuvių gyvenamas teritorijas sunaikina kooperatines organizacijas. Belieka menkos skeveldros, kurios vokiečių okupacijos laikais gana skurdžiai verčiasi. Pastangos gaivinti kooperacijos judėjimą sudužta prieš vokiečių okupacinės valdžios pasipriešinimą. Susikūrus Nepriklausomai Lietuvos valstybei, susidaro palankios sąlygos plėstis kooperatyvams, nes buvusieji rusų ir vokiečių okupacijos laikais varžtai panaikinami išleidus 1919 m. sausio m. 31 dieną „Kooperacijos bendrovių ir jų sąjungų įstatymą“, kuris nedideliais pakeitimais

veikia ir ligi šių dienų. Nuo to laiko kooperatyvų ir jų sąjungų skaičius, gan nemenkai svyruodamas, 1937 metų sausio mėnesio 1 dienai oficialiniais daviniais pasiekia visoje Lietuvoje 1189 organizacijų, kurios susidaro iš šių grupių:

Kredito kooperatyvų — 341. Į šią grupę tenka priskirti 45 tarnautojų taupomasias kasas ir 52 kredito kooperatyvus Klaipėdos krašte, kurių tarpe didžiausią ir glaudžiausiai organizuotą grupę sudaro 41 raiffeiseninė kredito bendrovė. Tuo būdu iš viso š. m. pradžiai kredito organizacijų rasime 448.

Kooperatinės pieninės arba, kaip jos pas mus oficialiai vadinamos, pieno perdirbimo bendrovės, sudaro savo skaičiumi antrą grupę. 1937. I. 1 d. jų skaičius siekė 211, neskaitant 1.945 pieno nugriebimo punktų, kurių juridinė forma yra gana neaiški ir dar nėra galutinai susikristalizavusi.

Prekybinių kooperatyvų — taip pas mus paskutiniais metais pradėta vadinti organizacijos seniau žinomos vartotojų bendrovių (arba draugijų), žemės ūkio draugijų ir kit. vardais, — o dabar, daugiausiai žemės ūkio kooperatyvo vardais, būta 175 — jų tarpe 36 vartotojų bendrovės.

Žemės ūkio kultūros draugijos sudaro ketvirtą stambią grupę, kurioje priskaitoma š. m. sausio m. 1 d. 316 organizacijų. Šį grupė nėra visai aiškios sudėties. Čia rasime galvijų kontrolės ratelių (153), žemės ūkio mašinų ratelių (104). Savo prigimtimi jos, neturėdamos tikra prasme įmonių, neturėtų įeiti į Viešojo Atsiskaitymo Įstaigų ir Įmonių Inspekcijos registrus, nes jos yra daug artesnės paprastoms ne ekonominių tikslų siekiančioms draugijoms, registruojamoms kitoniška tvarka.

Iš įvairių smulkių grupelių pažymėtinos darbo artelės (3), statybos bendrovės (2).

Klaipėdos krašto teismų 1937. I. 1 d. registruose būta 68 kooperatyvų, į kurių tarpą įeina 52 kredito kooperatyvai. Iš kitų Klaipėdos krašto kooperatyvų pažymėtini: 4 pieninės, 2 elektra apsirūpinimo bendrovės (Šilutėje ir Smalininkuose), Lietuvos aptiekų vaistų užpirkimo ir taupymo b-vė ir kit. Be to, Klaipėdos krašte veikia ir apie 30 kultūrinio tipo žemės ūkio draugijų. Šios organizacijos veikia artimame kontakte su Klaipėdos krašto Žemės Ūkio Rūmais. Tuo būdu Klaipėdos krašte iš viso š. m. pradžiai turėjo būti apie 98 kooperatinio pobūdžio organizacijų.

Be šių pirmojo laikotarpio kooperatyvų Lietuvoje veikė 6 kooperatyvų sąjungos.

Po šių bendrų bruožų pareisime prie atskirų kooperatyvų rūšių apžvalgos.

Kredito kooperatyvai.

Kredito kooperatyvų tikslas yra aprūpinti savo narius patogiomis sąlygomis kreditais ir palengvinti taupymą, padarant jį prieinamesniu platesniems visuomenės sluoksniams. Kooperatinis kreditas susiformuoja Vokietijoje į tam tikras sistemas Schultze - Delitscho ir Raiffeiseno. Pirmoji pagrįsta savigalbos ir savivaldos principais, t. y. žymią apyvartos lėšų dalį turi sunešti patys nariai, ryšiai su bankais ar su viešais kredito institutais nepageidaujami. Taip pat nepageidaujama valstybės globa. Šiąja kredito įstaigų forma pasinaudojo daugiausiai miesto vidurinis luomas, nors sodžiaus gyventojai jos taip pat nevengė. Specialiai sodžiaus gyventojams pritaikintas kredito įstaigas sudarė Raiffeiseno tipo bendrovės su iš šalies, bent pradžioje, gaunamais apyvartos kapitalais, beveik neigimu įnašų, siaura veikimo sritimi, pastangomis sudaryti nedalomus kapitalus skiriant į juos gaunamus pelnus.

Į kurį iš anksčiau suminėtų kredito kooperatyvo tipų krypo mūsiškės taupmenų skolinamosios bendrovės? Teisinga bus pasakyti pradžioje nė į vieną nė į antrą, žinoma, nekalbant apie M. Lietuvą, kur randame abiejų tipo kredito bendrovių. Daugumos pirmųjų Kauno gub. taupmenų - skolinamųjų bendrovių įstatuose randame nustatyta ne mažus įnašus — 50 rub., narių atsakomybė dešimteriopa santykyje su įnašu; kai kuriose bendrovėse randame neaprėžtą atsakomybę, bet tik už nario pasižadėjimus nuo jo įstojimo dienos ligi išėjimo dienos; kai kuriose bendrovėse randame ir penkiakartę atsakomybę santykyje su nario įnašu. Maksimalinis kreditas vienam nariui buvo nustatomas taip pat santykyje su turimu įnašu, būtent, arba šešis kart didesnis, arba tris kart už vieną įnašą. Kai kuriose bendrovėse narių skaičius buvo aprėžtas daugiausiai 300 narių, tose bendrovėse ir atsakomybė buvo aprėžta, kitose narių skaičius buvo neaprėžtas — tose pat bendrovėse ir atsakomybė buvo daugiausiai neaprėžta. Tokis taupmenų - skolinamosios bendrovės tipas ne visiškai atitiko savo tikslą — aprūpinti valstiečius kreditu ir vėliau sudaromi nauji bendrovių tipai — jų tarpe artimesnės Raiffeiseno tipui beįnašinės bendrovės tipas — vad. kredito bendrovės, palaikomas buvo taip pat steigimas komunalinių (valsčių) kasų. Maždaug jau nuo 1895 metų buv. Rusijoje pradėtas kredito kooperatyvų kreditavimas iš valstybės lėšų, kuris dar labiau sustiprinamas po 1905 metų. Po to laiko įnešama pakeitimų ir į kredito b-vių veiklą: maksimalinė kredito suma nustatoma 300 rub., o apdrausta įkaitu, ligi 1000 rub. Narių atsakomybė nustatoma santykyje su atidaryto kredito suma; įnašas negalėjo būti mažesnis už 10 rub. ir didesnis už šimtą rublių, kredito bendrovės buvo įpareigotos ne mažesnę kaip $^{1}/_{20}$ savo lėšų dalį, neskaitant skolinto pagrindinio kapitalo, laikyti valstybės įstaigų indėliuose arba valstybės

procentiniuose popieriuose. Kredito kooperatyvų kreditavimas ir priežiūra buvo pavesta Valstybės Bankui ir jo tarnautojams vadinamiems smulkaus kredito inspektoriams. Mėginimas sudaryti kredito kooperatyvų sąjungą Lietuvoje nepavyko dėl rusų valdžios tam reikalui nepalankumo.

Ligi d. karo etnografinėje Lietuvoje, buv. rusų okupacijoje, veikė 207 kredito kooperatyvai su 88,9 tūkstančiais narių. Kapitalų jose būta: įnašų 1361,1 tūk. r.; savų 38,6 tūk. rub., skolintų 116,1 tūk. r., atsargos 430,7 tūk. r., indėlių 6338,8 tūk. r., skolų 337,2 tūk. r., išduota paskolų 6784,8. Bendra balanso suma siekė 9.200,4 rub. Šių apyvartų daugumas tenka 155 taupmenų - skolinamųjų bendrovėms, kurių tarpe atskirą grupę sudaro žydų t. - sk. bendrovės (Kauno gub. 24). Daug menkesnę grupę sudaro beįnašinės kredito bendrovės ir savo skaičiumi (52) ir savo lėšomis bei apyvartomis.

D. karas suardė kredito kooperatyvų veiklą. Rusų bankų nacionalizacija ir po to sekusios suirutės nesudarė palankių sąlygų atgaivinti veiklą jau Nepriklausomoje Lietuvoje. Pažymėtina, kad vokiečių karo okupacinė valdžia 1918 m. buvo sumaniusi steigti Raiffeiseno tipo kredito bendroves.

Pirmieji Nepriklausomybės metai nebuvo palankūs normaliniam kredito įstaigų funkcionavimui. Nepriklausomybės karai, infliacija, iš viso nenusistojęs visuomenės bei ekonominis gyvenimas negalėjo sudaryti patogių sąlygų kooperatiniam kreditui atsirasti. Tačiau nežiūrint į tai, žydai jau nuo 1919 metų pradeda steigti savas kooperatinio kredito organizacijas, vad. žydų liaudies bankus. Jų skaičius palyginti gana pastoviai laikosi ir 1937 m. sausio m. 1 dienai pasiekia 86 su apvaliai 18.000 narių, kurių tarpe nežydų yra apie 6—7%. Dauguma žydų liaudies bankų narių grupuojasi bendrovėse su nariu skaičiumi ligi 500. Kai kuriose vietose juose dalyvauja apie 75-95% vietinių žydų gyventojų. Narių profesinė sudėtis yra tokia: pramoninkų 4%, amatininkų 21,2%, prekybininkų 45,7%, ūkininkų ir daržininkų 6,6%, vežikų, darbininkų, tarnautojų 10,5%, kitų profesijų 12%. Atitinkamai profesinei sudėčiai skirstosi ir išduoti kreditai: pramoninkams 14,9%, pirkliams 45,2%, smulkiems pirkliams 10,3%, amatininkams 9,2%, vežikams 1,6%, ūkininkams 5,8%, daržininkams 0,5%, tarnautojams ir darbininkams 3,6%, laisvoms profesijoms 3,1%, be profesijų 5,8%.

Minimalinis įnašas žydų liaudies bankuose yra tokis pat kaip ir daugumoje visų kitų kredito kooperatyvų, būtent 25 lt. Įstatų numatytas dividendas, kuris einant Kooperacijos Bendrovių ir jų sąjungų įstatymais negali būti didesnis už 8%, nė kartą per visą jų egzistavimo laiką nebuvo išduotas.

1937 metų sausio m. 1 dienai žydų liaudies bankų suvestinis balansas siekė 24.328.825,83 Lt. prieš 21.406.620,67 Lt. 1936. I. 1. Bankelių kapitalai jame siekė 3.120.708,25 Lt.

prieš 3.216.254,25 Lt. 1936 m. Indėliai sudarė 11.868.148,75 Lt. prieš 10.245.793,77 Lt. 1936 m. Paskolų liekana 1937 metų sausio m. 1 dienai siekė 12.604.522,55 Lt. prieš 11.813.926,71 Lt. 1936 m. Indėliai padidėjo 1,6 mil. Lt. Šiek tiek padidėjo ir pelnas.

1927 m. žydų liaudies bankų nutarimu sudarytas kooperacijos fondas, į kurį skiriama 10% iš gryno pelno. Iš to fondo Žydų Liaudies Bankų Sąjungos nariai reikalui esant (palietus apylinkę gaisrui, potviniui; apipuolus bankelį indėlininkams ir t. t.) gali gauti kreditus patogiais grąžinimo terminais ir nedidelėmis palūkanomis. Tas fondas 1933 metais siekė 161.758 Lt.

Be indėlių, svetimų lėšų žydų liaudies bankai gauna iš vietinių ir užsienio įstaigų. Iš vietinių bankų daugiausiai ryšiai palaikomi su Centralinių Žydų kooperacijai remti Banku ir Foundation'u, kuriam bankeliai 1936 m. buvo skolingi 684,324 Lt. Taip pat naudojamasi ir Lietuvos Banko kreditais.

Iš bendros 1936 metų sausio m. 1 dienai indėlių sumos, kuri siekė 9.637.706 Lt. apie 4 mil. Lt. teko 1.700 terminuotiems indėliams ir 5,50 mil. lt. 4100 neterminininiams indėliams. Vidutinė indėlio norma 2.000 Lt. svyravo tarp 150 ir 10.000 Lt. Žymiausia indėlių suma susidaro iš indėlių per 5.000 Lt. (1.492 indėliai — 4,77 mil. Lt.). 1925 metais buvo pradėta vad. smulkaus taupymo propaganda, kuri pasirodė gana sėkminga ir 1932 metų sausio m. 1 dienai visuose bankeliuose davė 947.757 Lt. smulkių taupmenų.

Paskolos išduodamos daugiausiai ligi trijų mėnesių. Taip pat praktikuojamos specialinės einamosios sąskaitos. Plačiai atliekamos ir inkasinės operacijos ir perlaidos. Pirmųjų suma 1927 metais siekė 156 mil. litų, o 1934 metais sumažėjo ligi 78 milijonų litų.

Žydų liaudies bankai, kad išvengti tarpininkavimo, praktikuoja vad. tarpusavinį kreditavimą per savo sąjungą. Tokis kreditavimasis matyti turi tendencijos plėstis, nes, pav., 1937 m. I.1 d. siekė 848.500 lt., o balandžio m. jau 1.164,500 Lt, Jame dalyvavo 70 bankai jų tarpe 39 buvo kreditoriai ir 31 debitorius. Finansiniu centru žydų b. bankų buvo Centralinis Žydų Bankas kooperacijai remti, kurio 75% akcijų priklausė bankeliams, bet po 1925 metų ištikusio šį banką sankrėčio, jiems beliko tik 14%.

Po krizės metų žydų liaudies bankeliai pradeda atsigauti, nors dalis išduotų paskolų grįžta pavėluotai sunkiai realizuojama ir sudaro didesnio ar mažesnio nuostolingumo sumas.

Idėjiniu žydų liaudies bankų centru yra jau minėta jų Sąjunga, kurios pradžia jau siekia 1920 m. (įregistruota 1921. IX.3 d.). Ji atstovauja žydų liaudies bankus, seka ir kontroliuoja per savo instruktorius jų veiklą, teikia juridinę pagelbą, aprūpina sąskaitybos knygomis, leidžia spaudos organą, artimai kontroliuoja tarnautojų veiklą. Jos išlaidos apmokamos

bankelių. Prie Žydų Liaudies Bankų Sąjungos 1930 buvo organizuota bankelių tarnautojų taupomoji kasa, į kurią iš tarnautojo algos išskaitoma 2,5% ir tiek pat primoka bankelis.

Mūsų statistikoje žydų liaudies bankai įtraukiami į kredito kooperatyvų grupę, vadinamą „miesto kredito kooperatyvai". 1937 metais jų būta 104. Iš šio skaičiaus bendro suvestinio balanso 28,95 mil. žydų liaudies bankams teko 24,32 mil., iš bendros jų indėlių sumos 14,10 mil. lt. žydų liaudies bankams teko 11,86 mil. lt., iš išduotų paskolų 19,83 mil. lt. žydų liaudies bankams teko 12,60 mil. lt. Iš to palyginimo matyti, kad šioje grupėje (104) dominuoja žydų liaudies bankai.

Sodžius kredito kooperatyvais suskanta rūpintis tik nuo 1922 metų antrosios pusės, kai įvedus savąją valiutą, pasireiškė visuotinis „litų trūkumas". 1922 metais įsisteigia 25 kredito kooperatyvai, 1923 — 129, 1924 — 107, 1925 — 136, 1926 — 73, 1927 — 24, 1928 — 36. Po to steigimų skaičius nuolat mažėja. Maža to, eina likvidacija ir susijungimas jau įsteigtųjų. Tuo būdu iš įsisteigusių nuo 1919 ligi 1932 metų 663 kredito kooperatyvų iš rejestro išbraukiami net 265. Kreditų kooperatyvų skaičių itin padidina prasidėjusios srovinės varžybos nuo 1924 metų kai tose pačiose vietose įsisteigia net po kelis bankelius. Tokis netvarkingas kredito kooperatyvų steigimas turėjo vesti ir į netvarkingą jų veikimą Nuo 1930 metų prasideda atvirkščias procesas: sanuojant „bankelių" veiklą tenka pereiti į naują principą „vienoje vietoje — vienas stiprus" bankelis. Tokios taktikos reikalingumą tenka aiškinti ir tuo, kad pati valstybė per bankelius stengias paskleisti daugiau lėšų.

Visi Lietuvos kredito kooperatyvai steigiami vienodais pavyzdiniais įstatais Jų tikslas aprūpinti savo narius kreditais, tarpininkauti komiso pagrindais įsigyjant ir parduodant nariams įvairias gėrybes. Nariais gali būti visi piliečiai (pilnamečiai) ir juridiniai asmenys. Narys turi įnešti įnašą (vidutiniškai 25 lt.) ir prisiimti du kart didesnę atsakomybę, kaip skirto kredito suma. Kredito kooperatyvas turi teisės daryti visas privatinėms ir visuomeninėms kredito įstaigoms leidžiamas operacijas, priimti indėlius (iš visų), išdavinėti paskolas (tik nariams), tačiau neilgesniam terminui per 18 mėnesių ir ta sąlyga, kad paskola būtų suvartota tam reikalui, kuris skolininko nurodytas. Organai — visuotinis susirinkimas, valdyba ir taryba.

1927 metais Žemės Ūkio Ministerijos iniciatyva buvo pradėtos steigti „valsčių ūkininkų taupmenų skolinamosios kasos", kurių įstatai skyrėsi nuo jau minėtų įstatų tuo, kad juose nebuvo numatyta tarpininkavimo operacijos ir kultūriniai darbai. Veikimo sritis buvo aprėžta valsčiumi. Nariais gali būti tik ūkininkai, kurie valdo daugiau, kaip 2 ha žemės. Į valdybą

turėjo įeiti vienas atstovas iš Žemės Ūkio Rūmų atstovų. Kiti punktai palikti seni. Tačiau praktikoje tokis įstatų pakeitimas turėjo daugiau formalinės reikšmės.

Ryšium su valsčių kasų steigimu nuo 1928 metų pradėta skirti iš valstybės lėšų tam tikros sumos kredito kooperatyvų pagrindiniam kapitalui sudaryti. Tokia paskola negalėjo būti didesnė per 50.000 lt. Paskolos buvo išduodamos iš 3% ir pradėta grąžinti po penkerių metų: per pirmus 4 metus po 1% kasmet, per kitus ketverius po 15% gautos paskolos. Bendrovė, kuri norėjo gauti tokią paskolą, turėjo pasižadėti savo veikime laikytis „kredito komisijos“ prie Finansų Ministerijos nurodymų, tarp kita ko ir už paskolas neimti daugiau per 12% metinių palūkanų. Paskolas į pagrindinį kapitalą gaudavo tik kaimo kredito kooperatyvai, t. y., tie, kuriuose ūkininkų daugiau kaip 50%. 1936 m. sausio m. 1 d. skolinto pagrindinio kapitalo suma siekė 2069,5 tūkstančio litų.

Žemiau dedama lentelė parodo visų Lietuvos kredito kooperatyvų, be Klaipėdos krašto, veikimą, nuo to laiko, kai sistematiškiau buvo pradėta rinkti apie juos statistikos duomenys iš pristatomų apyskaitų. Atskirai paėmus sodžiaus ir miesto kredito kooperatyvus pamatysime, kad atskirų balansų pozicijų judėjimas eis ne vienodai. Indėliai daug baikštesni yra miestų b-vėse, ypač žydų (pav. 1935 m. indėlių suma sumažėjo beveik 2 mil. lt.). Rekordiniais metais tenka laikyti ir veikiančių kooperatyvų skaičiumi ir narių skaičiumi, indėlių ir paskolų sumomis 1931-33 metus. Tuomet bendro žemės ūkio įsiskolinimo procentas kredito kooperatyvams tenka apie 25,1%.

Metai	B-vių skaič.	Jose narių	Kapitalai	Indėliai	Paskolos	Balan. sum.
			(milijonais	litų)		
1924	216	—	1,51	3,48	11,28	21,34
1925	302	—	2,71	4,84	16,55	24,38
1926	393	59,244	4,05	8,41	22,06	32,00
1927	426	75,749	4,87	14,86	29,47	42,96
1928	417	89,816	6,85	21,42	39,01	52,24
1929	407	98,380	7,80	30,13	46,59	63,29
1930	399	96,968	9,83	39,12	56,98	74,47
1931	397	107,535	11,15	38,46	63,64	80,68
1932	403	112,105	12,15	38,40	62,53	81,07
1933	399	117.809	12,74	37,46	63,74	79,87
1934	382	111.647	13,01	34,00	60,83	76,35
1935	369	111,909	12,49	29,48	56,83	71,69
1936	337	111.178	11,25*)	32,95	57,31	74,33
1937.IV.1	333	107,742	11,27	33,52	57,50	72,09

*) Ne visais metais į kapitalus kartu su įnašu ir atsargos įtraukti tam tikri fondai. Duomenys imti iš Statistikos Metraščių. (žiūr. M. Ragevičiaus „Žemės ūkio kreditavimas“).

Esant gan aukštoms palūkanų už indėlius normoms kredito kooperatyvai taip pat buvo verčiami imti gana aukštas palūkanas už paskolas. Tačiau pradėjus teikti kreditus iš valstybės lėšų patogesnėmis sąlygomis, pradėta reikalauti, kad ir kooperatyvai savo palūkanas už paskolas pradėtų mažinti. Išleidus 1934 metų sausio m. 16 dienos įstatymą dėl maksimalinio už paskolas palūkanų procento, kredito kooperatyvams itin teko susirūpinti savo sąmatų subalansavimu. Dėl to teko mažinti palūkanas už indėlius ligi 4—$5^1/_2$%.

Pasunkėjusi ūkininkų būklė krizės metu pasunkino daugelio mūsų kredito kooperatyvų veiklą, kuri ir prieš krizę neturėjo vieningos ir tvirtos vadovybės dėl paralelinio veikimo toje pačioje vietoje kelių kooperatyvų. Žymiai pasunkėjo atsiskaitymas iš paimtų paskolų, dėl to turėjo žymiai pasunkėti ir atsilyginimas su indėlininkais. Dėl to ir Vyriausybei teko 1935 m. gruodžio m. 18 dieną išleisti įstatymą (V. Ž. 516), kuriuo Finansų Ministeriui leidžiama atsižvelgiant į smulkaus kredito įstaigas ir jos skolininkų reikalus: 1. leisti smulkaus kredito įstaigai išdėstyti savo skolininkams, kurie verčiasi žemės ūkiu, jiems paprašius, mokėjimą dalimis, tačiau neilgiau kaip per 10 metų, skolas, kurios yra jiems išduotos prieš 1935 m. lapkričio m. 1 d. ir kurios yra aptikrintos skolininkų nekilnojamuoju turtu, jei skolininkai tų skolų mokėti iš karto negali; 2. sumažinti smulkaus kredito įstaigai jos įmamus už išdėstomas skolas palūkanų procentus. Iš skolininko, kuris taip išdėstytas skolas kuriuo terminu nesumoka, smulkaus kredito įstaiga turi teisę ieškoti visos skolos sumos iš karto.

Tokis įstatymas sudarė savotišką ipotekos įstatymo pakaitalą, jis ne tik turėjo būti naudingas skolininkams, bet ir kooperatyvo nariams, nes mažino jų atsakomybės riziką, ir indėlininkams, nes mažino nuostolių riziką.

Nuo 1936 m. antrosios pusės kredito kooperatyvų veikla pradeda atsigauti ir likvidingumas gerėti.

Greta su kredito kooperatyvais tenka pastatyti ir t a r n a u t o j ų t a u p o m ą s i a s k a s a s, kurių 1936-I.1 veikė 45 su 12.752 nariais. Jų balansas siekė 5.542 tūkst. litų. Įnašų turėta 3,530 tūkst. lt., dalių kapitalo 239 tūkst. lt., atsargos kapitalo 81 tūkst., fondų kapitalų 846 tūkst. lt., laisvų indėlių 545 tūkst. lt.; išduotų paskolų 3,329 tūkst. lt., ein. sąskaitose ir kasose 1.501 tūkst. lt. Sodžiaus ir nežydiški miestų kooperatyvai pradeda nuo pat savo atsiradimo pradžios grupuotis kaip apie i d ė j i n į ir f i n a n s i n į centrą Lietuvos Kooperacijos Banką, kuris buvo įsteigtas 1920 m. rugsėjo mėn. 16 d. Tat buvo mišrus kooperatyvų bankas. Jo tikslas buvo kredituoti ne tik vien kredito kooperatyvus, bet ir kitas kooperatyvų rūšis, ypač jų centralines organizacijas. Formaliai tat buvo kooperatyvų sąjunga, kurios nariai galėjo siųsti vieną įgalio-

tinį ir tas įgaliotinis visuotiniame susirinkime turėjo vieną balsą. Įnašas 500 lt. Atsakomybė du kart didesnė, kaip leistas nariui kreditas. Jo narių daugumą sudarė kredito kooperatyvai. Bendras narių skaičius svyravo apie 260. Prieš jo pavertimą 1933 metais akciniu banku, jo kapitalai siekė 645,447 lt., iš kurių teko 506,413 įnašų kapitalui, išduotų paskolų turėjo 5.970.777 lt., į nekilnojamąjį turtą buvo investavęs 829.499 lt., indėlių turėjo 5.493.194 lt.

1922 m. kovo mėn. 14 d. buvo įregistruotas Ūkininkų Sąjungos Centralinis Bankas, kurio juridinė struktūra buvo tokia pat, kaip ir Lietuvos Koopearacijos Banko. Jo nariais daugiausiai buvo taip pat kredito kooperatyvai, kurių dalis buvo nariais ir Lietuvos Kooperacijos Banko. Jo operacijose didesnį vaidmenį vaidino tarpininkavimo operacijos (trąšų pirkimas). Be kredito kooperatyvų jis daugiausia kreditavo Ūkininkų Sąjungos grupę. Neįsigalint išsimokėti ryšium su Ūkininkų Sąjungos kooperatyvų pakrikimu, šis bankas 1930.XII.23 dieną paskelbtas neišsimokančiu skolininku.

Ryšium su pastangomis konsoliduoti kredito kooperatyvų veiklą, iškilo reikalas koncentruoti ir jų finansavimą vienoje kredito įstaigoje, Kredito kooperatyvų stambiausiu kreditoriumi buvo Žemės Bankas (su apie 6 mil. lt. kred.), Taupomųjų Valstybės Kasų Valdyba (su apie 751 tūkst. lt.), ir pagaliau Finansų Ministerija, iš kurios lėšų nuo 1928 metų „Kredito komisija“ skirdavo lėšas kredito kooperatyvams į pagrindinį kapitalą, su apie 2.400 tūkst. lėšų. Taip pat ir Lietuvos Bankas duodavo trumpalaikius kreditus. 1933 m. išleistu įstatymu buvo įsteigtas akcinis bankas, su 3.000.000 lt. akcinio kapitalo „Kooperacijos Banko“ vardu, kuris perėmė Lietuvos Kooperacijos Banko pasyvus ir aktyvus. Finansų Ministerija į naują banką įėjo paimdama akcijas ir perleisdama Bankui teises į kooperatyvams išduotas į pagrindinį kapitalą sumas. 1937 metų pradžiai be Finansų Ministerijos, Banko akcininkais buvo 180 kooperatyvai, jų tarpe 163 kredito, 13 prekybos kooperatyvai ir 3 sąjungos. Kooperacijos Bankui pereina kredito kooperatyvų kreditavimas ir jau iš minėtų įstaigų, išskyrus Lietuvos Banką. Š. m. sausio m. 1 dienai Banko kapitalus sudarė 3,11 mil. lt., indėlius 6,20 mil. lt., įsiskolinimas kredito įstaigoms 7,45 mil., paskolos 15,79 mil. lt. 1937 m. balandžio m. balansas išaugo ligi 18,20 mil., indėliai 6,56 mil., paskolos 12,54 mil. lt., diskont. 3,38 mil. lt.

Atskirą grupę sudaro Klaipėdos krašto kredito kooperatyvai. Daugumą (39) jų sudaro Raiffeiseno draugijos. Jų veiklą gali apibūdinti šį lentelė*):

*) Žinios paimtos iš Klaipėdos krašto „Statistikos Žinių“ 1936, 17 nr.

Metai	B-vių skaičius	Narių skaičius	Kapitalai	Indėliai	Skolos bankams	Paskolos	Balanso suma
1928	43	12,125	0,79	12,09	3,66	13,99	17,10
1929	43	12.304	0,84	15,32	4,40	18,18	21,51
1930	43	12.202	0,88	18,63	5,04	22,33	25,71
1931	43	12,315	1,52	20,13	6,26	24,96	27,89
1932	41	11.064	2,31	15,37	6,40	21,52	24,60
1933	41	10.029	2,86	12,67	7,01	20,22	23,60
1934	41	9.446	2,65	9,92	7,21	17,95	20,28
1935	41	8.816	2,58	8,73	7,30	16,64	18,99.

Nuo 1932 metų Klaipėdos krašto kredito bendrovių balanse atsiranda 1.103,4 tūkst. lt. nuostolio, kuris ligi 1935 m. pabaigos išauga ligi 1.639,0 tūkst. lt., prieš labai menką pelną (išskyrus 1933 metų — 835,1 tūkst. lt.).

Dviejų „taupomųjų ir skolinamųjų kasų draugijų" balansai 1936 m. siekė 633,286 lt. prieš 683,554 lt. 1934 ir 740,638 1933 m. — Finansiniu šių bendrovių centru yra akcinė bendrovė „Raiffeisenbank", įsteigtas 1923 metais, kurio akcininkų tarpe be 1 atskiro asmens būta apie 29 kooperatyvų. Ryšium su pasunkėjusia ūkininkų būkle šiam bankui taip pat teko pergyventi sunkumų.

Prekybiniai kooperatyvai.

Kooperatiniais pagrindais apsirūpinimas reikalingomis prekėmis ir žemės ūkio produktų pardavimas jau mėginamas daryti Suvalkijos dvarininkų apie 1860 m. Tuo laiku Aleksote, Kalvarijoje, Gelgaudiškyje ir Augustave būta bendrų dvarininkų javams parduoti komisiniais pagrindais sandėlių. 1863 metų sukilimas tas įstaigas sunaikina ir tik po aštuoniasdešimtųjų metu vėl pradeda atsirasti kai kur dvarininkų kartu su ūkininkais, kai kur (Suvalkijoje) vien valstiečių pastangos steigti bendras prekybos įmones („krikščioniškus", „lietuviškus kromus"). Kadangi, kaip jau pradžioje buvo minėta, tais laikais gauti leidimas tokioms bendrovėms steigti iš rusų valdžios nebuvo lengvas, išskyrus kredito kooperatyvus, tai bendras prekybos įmones mėginama steigti sutartimis pas notarus, arba kartais net ir nesudarant jokių formalinių sutarčių.

Antroje devynioliktojo amžiaus pusėje, ypač į jo galą kooperatinės prekybos atsiradimą žymiai paskatina žemės ūkio intensyvinimo tendencijos ir ryšium su tuo atsiradę didesni paklausai mineralinių trąšų, sėklų, žemės ūkio mašinų bei įrankių ir pan. Esamoji smulkioji prekyba matyti nepajėgia tinkamai ir patogiai aprūpinti tais dalykais žemės ūkių savininkų. Dėlto pastarieji patys daro pastangas kooperatiniais pagrindais

apsirūpinti jau minėtais dalykais. Formaliai kooperatiniais įstatais pirmieji tokią organizaciją Lietuvoje sudaro Kauno gubernijos dvarininkai, padedami taip pat Kauno gub. dvarininko — bajorvedžio P. Stolypino, būsimojo Rusijos ministerio pirmininko. Jų pastangomis 1892 m. liepos mėnesio 8 d. buvo įsteigta „Kauno Bendrovė žemės ūkio dalykams pirkti ir parduoti" pradėjusi veikti Kėdainiuose, o vėliau perkelta į Kauną ir žinoma „Kauno Sindikato" vardu. Jo tikslas buvo: įsigyti pramonės įmones, perdirbti vietos žemės ūkio žaliavas, išdavinėti paskolas įkeičiant prekes pavestas parduoti komiso pagrindais. Jo nariais ligi 1905 metų galėjo būti tik fiziniai asmenys, po to, pakeitus įstatus, ir juridiniai asmenys: vartotojų bendrovės, žemės ūkio draugijos ir bendrovės. Tuo būdu Kauno Sindikatas, jei būtų pajėgęs sutraukti lietuvių valstiečių vartotojų bendroves, kurios kaip tik tuo laiku labai gausiai buvo pradėtos steigti, lengvai būtų galėjęs virsti jų faktina sąjunga. Tokių siūlymų būta ir iš dvarininkų ir iš lietuvių veikėjų pusės (J. Tumo - Vaižganto). Tačiau dėl jau minėtų socialekonominių ir politinių priežasčių (vartotojų bendrovių nariai buvo lietuviai ūkininkai, o Kauno Sindikate daugumą narių sudarė stambūs žemvaldžiai, kultūriškai — lenkiškoms, o politiškai — unionistinėmis tendencijomis), iš tų pastangų nieko nebeišėjo. Iš prieškariniais laikais buvusių Lietuvoje kooperacijos pagrindais (nors ir tam tikrais nukrypimais) prekybos b-vių jos būta pačios stambiausios. Savo sandėlius arba agentūras Kauno Sindikatas turėjo Kaune, Kėdainiuose, Panevėžyje, Rokiškyje, Jonavoje, Rozalime, Panemunėlyje, Ignaline, Ukmergėje, Zarasuose, Mariampolėje. Jo pirmininku ex officio turėjo būti Kauno gubernijos bajorvedis. Ūkininkams Sindikatas buvo gana sunkiai prieinamas, nes pilnateisis narys turėjo įnešti 300 rub., nors smulkiems žemininkams ir ūkininkams buvo duota teisė bendrai įgyti vieną įnašą ir visuotiniame susirinkime dalyvauti per įgaliotinį. Jo apyvarta (pav. parduotų prekių kiekis) prieš pat karą siekė apie 1.250.000 rub.

Kiek vėliau Vilniuje ir Suvalkuose įsisteigusios apimančios savo veiklą visą Guberniją žemės ūkio draugijos, kuriose taip pat beveik išimtinai dalyvauja tik dvarininkai, steigia savas prekybos įmones panašiais kaip ir Kauno Sindikato tikslais. Taip pat ir Raseinių Žemės Ūkio ir Gyvulininkystės Draugija 1899 metais Raseiniuose įsitaiso žemės ūkio mašinų sandėlį, o vėliau steigia ir jo skyrių Kelmėje.

Devynioliktajam amžiui baigiantis vienur - kitur pradeda atsirasti ir vartotojų bendrovės, kurių stambesnės laikydavo tas pačias prekes kaip ir Kauno Sindikatas, t. y. trąšas, žemės ūkio mašinas, sėklas ir p. d. Masinio pobūdžio vartotojų bendrovių steigimas prasideda po 1905 metų revoliucijos. Jos įsisteigia beveik visuose žymesniuose Lietuvos miestuose, miestė-

liuose ir bažnytkaimiuose. Jų skaičius prieš pat karą siekė apie 200 su maždaug 2.000.000 rub. prekių apyvartos.

Savotišką kooperatinės prekybos įmonę sudarė Mariampolės „Lietuvių krikščionių Žemės Ūkio Draugija „Žagrė", kurios įstatai buvo patvirtinti prieš trisdešimt metų — 1907 m. liepos mėn. 8 d., o operacijos pradėtos 1908 m. pavasarį. Savo tikslais ji buvo daugiau artima Kauno Sindikatui kaip vartotojų bendrovėms. Narių ji surinko apie 1000, parduotuves turėjo, be Mariampolės, Vilkaviškyje, Pilviškiuose, Šakiuose, Kalvarijoje, Seirijuose ir Naumiestyje. Maksimalinė apyvarta 1913 metais pasiekė 300.000 rub. Pažymėtina, kad „Žagrė" 1912 metais buvo gavusi leidimą, pakeitus įstatus, veikti taip pat Vilniaus ir Kauno gubernijose, — vadinas, galėjo tapti centraline visos Lietuvos kooperatine organizacija. Tačiau tų savo teisių išnaudoti nepajėgė.

Prekybinėmis tarpininkavimo operacijomis vertėsi taip pat ir Mariampolės Ūkininkų Draugovė.

Pieno produktams parduoti 1901 metais buvo įsteigta Raseiniuose kooperatinė bendrovė „Birutos" vardu. Tat buvo stambiausia iš prieškarinių Lietuvos organizacijų žemės ūkio produktams parduoti. Bet apie ją plačiau kalbėsime vėliau.

Baigiant kalbėti apie prekybinius kooperatyvus prieš d. karą, tenka pasakyti, kad jiems trūko koncentracijos dėl susiskaldymo socialiais pasaulėžvalginiais sumetimais, nors aiški dauguma operacijų buvo daroma tų pačių ūkininkų, kuriems ne visose tose organizacijose dalyvavimas buvo prieinamas (pav. dvarininkų sindikatuose). Dėl to jiems sunku buvo prieiti prie pirmųjų prekėmis apsirūpinimo šaltinių. Daug kliudė ir nepajėgimas tinkamai sutvarkyti finansinę įmonių pusę. Kai kurių kooperatinių organizacijų prekybinei koncentracijai kliudė ir rusų valdžios nepalankus, pav., neleidimas vartotojų bendrovėms steigti savo sąjungos, jei neskaityti 1915 m. įsteigto „Kooperatoriaus" Šiauliuose, kuriam tiesioginių savo operacijų jau nebuvo lemta pradėti.

Tas pats likimas buvo ir „Lietuvių Ūkininkų Draugijos" įregistruotas 1913 m. VII.29 d. su veikimo rajonu Vilniaus ir gretimose gubernijose. Ši Draugija, į kurią įėjo įvairių srovių žymesni veikėjai, jų tarpe ir Jonas Basanavičius, turėjo vaidinti centralinės visai Lietuvai organizacijos vaidmenį. Tačiau d. karas jos darbo pradžią sukliudė. Taip pat nepavyko atgaivinti ir išplėsti jos veiklą, nežiūrint į darytas pastangas, 1918 m.

Didysis karas taip pat žymia dalimi išnaikino ir prekybinius kooperatyvus kaip ir kitus. Jei ir paliko viens kits veikti, tai skurdo vokiečių okupacijos sąlygose.

Nepriklausomoje Lietuvoje visuomenė pirmiausia susiinteresuoja dėl tais laikais siautusio prekių bado vartotojų bendro-

vėmis. Vien tik 1919 metais jų buvo įsteigta 254, 1920 — 58, 1921 — 29, 1922 — 39, 1923 — 45, 1924 — 51, 1925 — 83, 1926 — 59. Po to jų skaičiaus steigimas mažėja, o nuo 1931 metų daugelis jų provincijoje sujungiamos su žemės ūkio draugijomis, kurios taip pat versdavosi prekybinėmis operacijomis „žemės ūkio kooperatyvų" vardu. Jų pavyzdiniais įstatais, išleistais Kooperacijos Departamento 1919 m., funkcijas sudarė: 1. statyti savo nariams įvairių vartojamųjų daiktų ir narių amatui ir ūkiui reikalingos medžiagos; 2. padėti nariams susitaupyti ir 3. pagelbėti kitais būdais dvasinei ir medžiaginei savo narių gerovei — taip pat „pagelbėti nariams organizuojant jų darbo gaminių pardavimą". Tuo būdu mūsų pokarinės vartotojų b-vės savo funkcijomis apėmė ir narių aprūpinimą prekėmis. ir įvairių produktų supirkimą panašiai kaip Vokietijoje vad. pirkimo - pardavimo bendrovės — seniau taip pat vadintos vartotojų b-vėmis, arba suomių, danų, iš dalies šveicarų, estų, latvių, vengrų ir kitų žemės ūkio (ūkininkiškų) kraštų, turėdamos savo narių tarpe daugumą ūkininkų, aprūpina juos ne tik vartojamais dalykais, bet ir žemės ūkiui reikalingomis prekėmis — trąšomis, sėklomis, pašarais, žemės ūkio mašinomis bei įrankiais, ir iš dalies superka iš jų žemės ūkio produktus. Tik tokių operacijų įvairumas įgalina sudaryti stambesnes įmones, išlaikyti pajėgesnį aparatą ir tinkamai patarnauti savo nariams bei klijentams. Po 1931 metų tokią praktiką dar labiau buvo sankcionuota žemės ūkio kooperatyvuose. Į prekybinių kooperatyvų statistiką įeina ir žemės ūkio kooperatyvai ir vartotojų bendroves (mil. lt.):

Metai	B-vių skaičius	Narių jose skaičius	Parduota prekių	Savi kapitalai	Parduotuvių skaič.	Balanso suma
1919*)	62	14.834	2,32	0,059	—	—
1920	140	29.512	5,22	0,273	—	—
1921	186	41.577	4,69	0,345	—	—
1922	231	55.033	6,71	0,586	—	—
1923	255	59.358	9,31	0,765	—	—
1924	222	44.400	13,32	—	—	—
1925	247	43.378	14,62	—	—	—
1926	208	36.714	19,08	2,19	—	—
1927	268	41.599	20,63	2,89	—	8,57
1928	290	41.180	23,52	3,25	288	12,99
1929	259	38.891	52,25	3,62	318	16,71
1930	254	33.841	44,99	4,31	313	17,41

*) Duomenys ligi 1919—1923 metų imti iš brošiūros išleistos Finansų Ministerijos „Economie et Coopération de Lithuanie". Kaunas 1924 m. Auksinai išversti į litus. Duomenys iš dalies sudaryti dauginant vidurkius.

Metai	B-vių skaičius	Narių jose skaičius	Parduota preklų	Savi kapitalai	Parduotuvių skaič.	Balanso suma
1931	213	33.993	46,00	4,37	294	20,16
1932	185	28.747	37,31	4,10	271	18,60
1933	184	26.087	37,53	5,03	284	15,00
1934	165	21.332	32,21	4,37	256	21,30
1935	171	20.906	46,42	3,65	290	22,68

Kaip iš lentelės matyti, prekybinių kooperatyvų apyvartos skaičiai taip pat ir narių, neturi tendencijos augti. Tai tenka aiškinti iš dalies tuo, kad apyvartos ne visų kooperatyvų vienodai apskaičiuojamos (vienos žemės ūkio produktų supirkimą įtraukia, kitos jo neįtraukia į savo apyvartas). Narių skaičiaus mažėjimas tenka aiškinti ne masiniu išstojimu iš kooperatyvų, bet sureguliavimu narių sąrašų, kuriuose dar figuravo nuo infliacijos laiku pervesti ir nepapildyti įrašai. Žinoma, čia prisidėjo ir prekybinių kooperatyvų susilikvidavimas.

Tarnautojų skaičius nuolatos augo, 1928 m. buvo 596, 1930 — 713, 1933 — 901, 1934 — 780. Vidutinė apyvarta 1 prekybiniam kooperatyvui taip keitėsi:

1926	— 91.751	1930	— 128.005
1927*)	— 100,643	1931	— 218.026
1928*)	— 105.492	1932	— 201.699
1929	— 201.753	1933	— 206.232

Vidutiniai 1 b-vei narių teko:

1926	— 177	1930	— 162
1927	— 155	1931	— 160
1928	— 142	1932	— 155
1929	— 149	1933	— 142.

Iš stambiausių Lietuvoje prekybinių kooperatyvų tenka suminėti Kauno „Parama“, „Karių Ekonominė Bendrovė“ ir „Spaudos Fondas“. Pirmoji besiplėsdama nuo 1919 metų savo veiklą žymiai išplėtė — 1936 metais jos prekių apyvarta pasiekė 5.691.524 lt. prieš 5.253.148 lt. — 1934 ir 5.290.683 lt. 1935 m. Jos balansas siekė 3,40 mil. lt. Parama turi didžiausią Lietuvoje ir moderniškai įrengta kepyklą, kurios produkcija 1936 m. siekė 5.533.43 kg., 1934 — 5.394.675, 1935 — 5.310.811. Kaune ir jo apylinkėse turi 27 parduotuves ir apie 250 tarnautojų. 1937 m. sausio m. 1 d. narių joje buta 754 su įnašų kapitalu 37.437 lt. ir papildoma atsakomybe 131.850 lt.

**) Skaičiai išvesti iš L. K. B. S. ir Šiaulių S. v. b. Sąjungos narių duomenų vertinimo.

*) Tik vartotojų b-vių 1927 — 183, 1928 — 165.

Svarbias prekybines įmones sudaro ir „Karių Ekonominė Bendrovė“ ir „Spaudos Fondas“. Pirmoji yra uždaras kooperatyvas, kurio nariais tegali būti kariškiai.

„Spaudos Fondas“ išaugo iš Lietuvos Mokytojų Profesinės Sąjungos, kaip tam tikras skyrius, apsirūpinti vadovėliais, rašomąja medžiaga ir kitais dalykais, taip pat leisti knygas. Kooperatinės bendrovės forma priėmė 1921 m. 1937 m. sausio m. 1 dienai turėjo narių 258 su 9.827,89 lt. įnašų suma. Savo veikla apima visą Lietuvą ir žymesniuose centruose turi savo skyrius. „Spaudos Fondas“, yra leidėjas „Lietuviškosios Enciklopedijos“. Savi kapitalai 1937. I. 1 d. siekė 1.404.758, kreditoriai 1.333.761. Prekėse būta 7362.168, debitoriuose 1.008.757 lt. Apyvarta 1936 m. siekė 5.412 tūkst., toje sumoje 2.499 tūkst. lt. urmo prekybos, 1935 m. — 4.561.364,05 — urmo 2.212.778 lt. „Spaudos Fondas“ turi savo gamybos įmonių: fotocinkografiją, fotolaboratoriją, optikos dirbuvę, rišyklą.

Tarnautojams aprūpinti turi taupomąją kasą.

Karių Ekonominė Bendrovė turi stambiausią Lietuvoje kooperatinę universalinio pobūdžio parduotuvę Kaune, taip pat skyrius Šančiuose ir Panemunėje. Taip pat aprūpina prekėmis pulkų parduotuves. Apyvarta 1936 m. siekė 2,89 mil., 1935 m. 3,06 mil., 1934 — 2,99 mil., 1933 m. — 3,12 mil. lt., 1932 m. — 2,92 mil. lt. 1937 m. sausio m. 1 d. narių turėjo 1.147 su 22.940 įnašų kapitalo. Turi savo rūbų siuvyklą, kurioje dirba apie 10 asmenų ir metinė gamybos vertė siekė 244 tūkst. litų.

Klaipėdos krašte be Raiffeiseno bendrovių prekybinės organizacijos, kuri paskutiniu laiku yra apstabdžiusi savo veiklą, pažymėtina dar 1910 m. įsteigta Klaipėdoje „Vartojimo ir Taupymo Bendrovė Klaipėdai ir apylinkėms“ (Konsum — und Sparrgenossenschaft für Memel und Umgegend e. G. mb. H.) Jos narių skaičius siekia apie 1.435. Turi 5 parduotuves. Narių tarpe daugiausia darbininkai, amatininkai, tarnautojai. Apyvarta — 524.254 lt., 1935/36 m. 517.839 (1934/35). Apyvartai ima iš narių indėlius. Savo kapitalų turi apie 57.930 lt. Turi du sklypus su trobesiais. Varo narių verbavimo propagandą. Išmoka apie 20.000 lt. dividendų už įpirkimą.

Jei prieškariniais laikais Lietuvoje randame platų tinklą atskirų kooperatyvų, nesujungtų tampresniais ryšiais, tai Nepriklausomybės laikų prekybinėje kooperacijoje nuo pat pradžios vis didėjantį vaidmenį vaidina prekybinių kooperatyvų didmenų bendrovės, arba kaip pas mus jos įprasta vadinti kooperacijos bendrovių sąjungos. Jų steigimas eina dviem laikotarpiais ir dviem linkmėmis. Pradžioje (nuo 1919 m.). steigiasi vartotojų bendrovių sąjungos, kurios daugiausiai rūpinasi aprūpinti savo narius

prekėmis nevengdamos tačiau ir žemės ūkio produktų supirkimo. Nuo 1923 metų pradeda atsirasti žemės ūkio kooperatyvų sąjungos, kurių nariais turėjo būti naujai pradėtos steigti žemės ūkio draugijos taip pat nuo pačių metų. Ir šių naujų sąjungų ir jų narių pagrindinis tikslas buvo žemės ūkio kultūros darbas ir žemės ūkio gamybos kooperatyvų steigimas. Pradžioje ir vienos ir antros rūšies sąjungų prisisteigia po keletą. Pirmųjų 6 (Kaune, Kėdainiuose, Vilkaviškyje, Šiauliuose, Šiaurvakarių Žemaitijoj, Panevėžyje). Paaiškėjus, kad daugelio tokių vietinių sąjungų egzistavimas nereikalingas, einama prie centralizacijos — sudarymo vienos sąjungos. Ta pati istorija buvo pakartota ir su antros rūšies sąjungomis. Šiųjų buvo pristeigta: Šiauliuose „Gamintojas", Kaune, Šakiuose, Pasvalyje „Artojas", Mariampolėje „Eksportas", Telšiuose „Žemaitūkis", Kuršėnuose, neskaitant Ūkininkų Sąjungos su jos apygardomis. Ir čia taip pat teko eiti prie centralizacijos sudarant vieną centrinę sąjungą. Tačiau žemės ūkio kooperatyvų kultūrinis darbas, kaip ir kitose šalyse taip ir pas mus, turi tendencijos nukrypti į prekybines operacijas. Tą procesą pas mus pagreitino žemės ūkio kultūrinio darbo, palaikomo valstybės subsidijomis, perėjimas Žemės Ūkio Rūmams. Tuomet savo prekybinėse operacijose teko susidurti senoms ir naujoms sąjungoms — ir sudaryti vieną centraline prekybinę organizaciją, kas 1930 metais ir buvo įvykdyta. Tokis vingiuotas kelias neapsiėjo ir be materialinių aukų. Tačiau padėtas aukas žymiai kompensuoja tie pliusai, kurie susidarė veikiant centralizuotai, būtent — perkamosios jėgos koncentravimas ir išėjimas eksporto rinkose, kaipo vienai centralinei organizacijai. Centralizavus prekybinių kooperatyvų veiklą, susidarė patogesnės sąlygos įstatyti ir pakrikusią vietinių kooperatyvų veiklą, einant, kaip jau minėta, prie jų konsolidavimo. Kooperatyvų sąjungų veikla gali apibūdinti ši lentelė:

Metai	Lietūkis	L.K.B.S	Gamintojas	Šiaulių Sv. v. b. s-ga	Kooperatyvų Centras	Žemaitūkis	Iš viso
1923	2,61	7,06	2,84	2,29	—	—	14,82
1924	8,71	10,71	3,46	2,65	—	—	25,55
1925	13,19	9,30	5,08	2,34	1,49	—	31,42
1926	11,32	5,81	1,47	0,56	2,02	0,25	21,47
1927	10,38	6,98	0,045	—	1,66	0,45	19,54
1928	12,12	7,58	—	—	—	0,46	20,17
1929	29,39	11,98	—	—	—	0,43	41,81
1930	23,11	—	—	—	—	—	23,11
1931	36,74	—	—	—	—	—	36,74
1932	28,85	—	—	—	—	—	28,85
1933	32,06	—	—	—	—	—	32,06
1934	37,61	—	—	—	—	—	37,61
1935	60,53	—	—	—	—	—	60,53
1936	73,71	—	—	—	—	—	73,71

Iš lentelės matome, kad 1926-7 metai, kuomet veikė 6 prekybinės kooperatyvų sąjungos, neskaitant Ūkininkų Sąjungos, kuri nebuvo registruota kaip kooperatyvų sąjunga, kooperatyvų sąjungų apyvartos yra mažiausios, nors bendrovių narių jose gana daug — būtent 1925 m. — 523, 1926 — 533, 1927 — 530, 1928 — 368, nes tos pačios bendrovės iškart buvo kelių sąjungu nariais.

Iš visų prekybinių kooperatyvų tipingiausias ir svarbiausias sudaro Lietuvos Kooperacijos B-vių Sąjunga ir Lietuvos Žemės Ūkio Kooperatyvų Sąjunga, kurios 1930 m. susilieja į vieną — Lietūkį, kuriame ir vienos ir antros sąjungos operacijos sujungiamos. Apie jas čia plačiau ir pakalbėsime.

1919 metų gegužės m. 15 dieną buvo įregistruoti Pakaunės Kooperacijos Bendrovių Sąjungos įstatai. Tat buvo pirmutinė Lietuvoje Kooperatyvų Sąjunga. Iš šios Sąjungos išaugo ir Lietuvos Kooperacijos Bendrovių Sąjunga. Pakaunės Sąjungos steigiamasis susirinkimas įvyko 1919 m. birželio mėnesio 2 dieną. Jos steigėjais buvo šios bendrovės: Kauno „Parama", Kauno „Vienybė", Gelžkeliečių „Kooperatyvas", Plokščių „Tiesa", Zapyškio, Vilkijos, Lekėčių, Jonavos „Laisvė", A. Panemunės, Pilviškių ir Garliavos „Kova". Įnašo dydis buvo nustatytas 1000 auksinų, o papildomoji atsakomybė 2000 auks. Nors tais laikais auksino (faktinai vokiečių markės) kursas buvo gana aukštas, bet sunešus bendrovėms iš viso 16 tūkstančių auksinų ne ką galima buvo pradėti. Tuomet teko pradėti priiminėti avansus prekėms užpirkti ir per gana trumpą laiką suplaukė apie 1,800 tūkst. auksinų ir už tuos pinigus pradėti pirkti prekės, tarpininkaujant Prekybos ir Pramonės Ministerijai. Su šia Sąjunga palaikė ryšius beveik visos tuo laiku susikūrusios bendrovės ir provincijos sąjungos. 1920 metų rudenį ši Sąjunga, einant I kooperatyvų kongreso nutarimu, virsta Lietuvos Kooperacijos Bendrovių Sąjunga, į kurią įsilieja sričių sąjungos, išskyrus Šiaulių. Vietoje buvusių sričių Sąjungų atidaromi skyriai: Vilkaviškyje, Ukmergėje, Panevėžyje, Rokiškyje ir Vilniuje. Vilniuje įsteigtas skyrius palaikė artimus ryšius su Vilniaus Kooperatyvų Sąjunga, kuri prieš pat Želigovskio avantiurą buvo nutarusi susilieti su LKBS. Jos skyrius Vilniuje su apie 60.000 lt. prekių vertės buvo išgrobtas.

Be savo narių aprūpinimo prekėmis LKBS supirkinėjo javus ir kitus maisto produktus eksportui ir Kariuomenės Intendantūrai. 1920 metais eksporto ir vietos reikalams įsteigia mėsos produktų gamyklą Panevėžyje. Šiauliuose kartu su Šial. sr. v. b. sąjunga saldainių fabriką „Talką". Jos narių skaičius kartu su Šiaulių sr. vart. b-vių sąjunga siekė 1924 m. 277, o 1929 m. 256. Apyvarta jos matyt iš aukščiau įdėtos lentelės. Ji auga ligi 1925 metų, vėliau stipriai krinta ir prieš susijungimą su Žemės Ūkio Kooperatyvų Sąjunga vėl pakyla ir pasiekia beveik

12 milijonų litų. Ligi 1925 metų L. K. B. Sąjunga sudaro įnašų kapitalo 327,9 tūkstančius, o nedalomų fondų sudaro 562,3 tūkstančius, iš viso savo apyvartos lėšų sudaro 853 tūkstančius su viršum. Gana žymios to kapitalo dalys, puolant auksino vertei, buvo investuota į nekilnojamąjį turtą (Rokiškyje — mūro namai mieste ir dideli mūriniai sandėliai prie stoties, Panevėžyje skerdykla, Kaune sandėliai). 1928 metais tarnautojų skaičius siekė 105 asmenis. LKBS užmezgė pirmoji ryšius su užsienio kooperatyvų sąjungomis — vokiečių Hamburge GEG, Anglų CWS Mančesteryje, taip pat su latvių ir estų kooperatyvais. Taip pat pirmoji įstojo į Tarptautinę Kooperatyvų Sąjungą.

LKB Sąjunga gana plačiai varė ir idėjinį kooperacijos darbą: leido nuo 1919 metų „Talką". Laikė instruktorių kadrą, kurie lankydavo bendroves, jas instruktuodami bei revizuodami, rengdavo tarnautojams kursus (1923 m. laikė 5 instruktorius, kuriems išleista 23,9 tūkst. lt., 1934 — 33,2 tūkst., 1925 m. — 32,1 tūkst.). Paaštrėjus partinėms rietenoms, pradėta pulti LKBS, stengiantis paėmus ją, išnaudoti partiniams tikslams („krikščionių bloko manifestas"). Kaip realinė priemonė prieš LKBS, tų laikų valdžios buvo išleidimas įstatymo, kuriuo einant, žemės ūkio organizacijoms buvo leista statyti kariuomenei produktus be varžytynių. Pripažinimas žemės ūkio organizacija buvo pavestas Žemės Ūkio Ministeriui. Ir nors LKBS jau nuo 1920 m. statė ūkininkams žemės ūkio mašinas, trąšas, sėklas, ji nebuvo pripažinta žemės ūkio organizacija. Užginta buvo statyti net iš savo skerdyklos mėsos produktai. Gana stiprus spaudimas buvo padarytas ir kredito srityje, apręžiant net eksportinius kreditus. Tas turėjo stipriai suvaržyti LKBS operacijas. Partinės rietenos ir varžytynės taip pat į gerą nėjo. Susidarė paralėlinis vartotojų b-vių centras, nuo kurio daugiausia nukentėjo Šiaulių srities vartotojų bendrovių sąjunga, kurią LKBS teko perimti. Žemės ūkio kooperatyvų sąjungos kartu su Ūkininkų Sąjunga pradėjo plėsti paralelinį prekybinį darbą. Norint sunormuoti kooperatyvų veiklą kito kelio nebuvo kaip konsoliduoti prekybinių kooperatyvų veiklą suliejant abi jau minėtas sąjungas. Tas kelias įgalino įsistiprinti aprūpinime stambiomis masinio vartojimo prekėmis ir užimti stiprias pozicijas žemės ūkio produktų eksporte.

Reikšmingiausia savo veikla ir ilgainiui virtusia centraline tenka laikyti iš žemės ūkio sąjungų daugybės pradėjusių steigtis nuo 1923 metų — Lietuvos Žemės Ūkio Kooperatyvų Sąjunga, kurios įstatai buvo įregistruoti 1923 m. balandžio m. 27 d. Jos tikslas buvo: a) derinti veikimą atskirų žemės ūkio kooperatyvų ir draugijų; b) palaikyti nuolatinius tarp jų ir kitų kooperatyvų ryšius; c) įvairiais būdais kelti ir tobulinti krašto žemės ūkio kultūrą ir žemės ūkio pramonę; d) organizuoti žemės ūkio gaminių perdirbimą ir betarpišką pardavimą krašto vi-

duje ir užsienyje. Pirmaisiais savo veikimo metais ši sąjunga daugausiai rūpinosi žemės ūkio kultūros kėlimo reikalais. Tam tikslui ji gaudavo pašalpas iš Žemės Ūkio Ministerijos, ypač daug dėmėsio buvo kreipiama į kooperatinio pieno perdirbimo organizavimą, gyvulių veislių (kiaulių, arklių, raguočių, vištų gerinimą, linų perdirbimą ir jų prekybos organizavimą). „Lietūkiui" teko pirman atgaivinti po karo Lietuvos sviesto eksportą ir varyti jį ligi 1927 metų, kai „Lietūkio" pienininkystės skyrius išaugo į savarankišką kooperatinių pieno perdirbimo b-vių sąjungą — „Pienocentrą". „Lietūkio" 1927 m. buvo perimta žymi dalis akcijų „Maisto", savo laiku taip pat prisidėta prie elevatorių pastatymo. Leista laikraštis „Lietuvos Dirva". 1926 m. žemės ūkio kultūros darbai pereina Žemės Ūkio Rūmams, „Lietūkio" veikla krypsta daugiau į prekybą. Be pieno produktų eksporto, kuris nuo 1923 m. 520 kg. išauga ligi 1926 m. 385.225, Lietūkis plačiu mastu užsiima trąšų, pašarų, javų, linų, sėmenų, dobilų sėklų ir žemės ūkio mašinų prekyba.

Ryšium su jau minėtų prekybinių kooperatyvų konsolidavimu vietose ir centre, Lietuvos Žemės Ūkio Kooperatyvų Sąjunga 1930 m. lapkričio m. 25 dieną pakeičia savo įstatus ir oficialiai pasivadina „Lietūkiu". Naujaisiais įstatais Lietūkio tikslas jau kiek kitoniškai formuluotas kaip pirmutiniuose įstatuose, būtent: padėti vykdyti savo uždavinius įeinančioms į jo sudėtį kooperacijos organizacijoms bei jų sąjungoms, kelti žemės ūkį ir žemės ūkio pramonę, derinti vartotojų ir gamintojų interesus, organizuoti žemės ūkiui reikalingų daiktų ir žemės ūkio produktų prekybą, gamybą ir perdirbimą. Jo nariais tegali būti juridiniai asmenys — žemės ūkio kooperatyvai, analoginių tikslų siekiančios kitos kooperacijos bendrovės bei sąjungos. Stojamasis mokesnis 100 lt,, įnašas 500 lt. nuo kiekvienų pilnų ar nepilnų 10.000 litų savų kapitalų; atsakomybė penkiariopa privalomų įnašų suma, bet ne didesnė, kaip 5.000 litų. Įgaliotinių susirinkime, kuris yra vyriausias Lietūkio sprendžiamasis organas, jo narių — b-vių įgaliotiniai siunčia po vieną atstovą nuo pajų sumos; jei narys su Lietūkiu yra padaręs prekių pirkimo—pardavimo apyvartą per 250.000 litų, tai jam duodama teisė nuo kiekvienų pilnų ar nepilnų kitų 250.000 litų apyvartos siųsti į susirinkimą dar po vieną atstovą. Lietūkio valdomuosius organus, be įgaliotinių susirinkimo, sudaro taryba, valdyba ir direkcija, kaip tiesioginiai vykdomasis organas su vyr. direktoriumi priešakyje.

Lietūkiui persiorganizavus ir perėmus Lietuvos Kooperacijos Bendrovių Sąjungos operacijas, jis virsta stambiausia Lietuvoje prekybos įmone su plačiausiu paskirstymo supirkimo tikslu per savo narius — kooperatyvus ir per savo skyrius. Žymiai išaugo ne tik senos jo prekybinės operacijos, bet ir naujos — kolonialinių prekių apyvartos. Taip 1931 metais iš bendro

parduotų ir supirktų prekių vertės 36,74 mil. lt., kolonialinėms prekėms tenka 14,24; 1932 m. iš 28,85 mil. lt. — 18,49 mil. lt.; 1933 m. iš 32,06 mil. lt. — 23,78 mil.; 1934 m. iš 37,61 mil. lt. — 25,90 mil, lt.; 1935 m. iš 60,53 mil. lt. — 27,35; 1936 m. iš 73,71mil. lt. — 49,98%.

1937 m. sausio m. Lietūkis turėjo 108 kooperatyvus narius, 15 skyrių ir parduotuvių, naudojo 2 elevatorius ir 1 medelyną. Tarnautojų ir darbininkų turėjo 461.

Kapitalai tam pačiam laikui siekė 2,95 mil. lt., apyvartos 1,46 mil., atsargos 0,35 mil. lt., amortizacijos 0,76 mil. lt., pajų 0,37 mil. lt., prekių būta už 709 mil. lt.

73,7 mil. lt. apyvartą galima suskirstyti tarp supirktų žemės ūkio produktų ir parduotų žemės ūkio gamybai ir vartojimui prekių. Pirmosios apyvartos žymi dalis tenka varpiniams grūdams, kurių 1936 m išvežta 121,306 tonos prieš 147,417 tonų 1934 m. 1936 metų eksportuota beveik išimtinai 1935 metų derlius. Žymiai padidėjo ankštinių grūdų ir sėmenų eksportas, kuris 1936 m. siekė 11.000 tonų už apie 3,5 mil. lt. prieš 3,191 toną už 955.000 lt. 1935 m. Bendrai įvairių grūdų ir sėklų eksportuota už Lt. 17,30 mil. lt. ir vidaus rinkoje parduota už 4 mil. Linų eksportas sudarė 3,555 tonas už 5,5 mil. lt. prieš 826 tonas 1935 m. Šiai eksporto šakai Lietūkis skiria ypatingo dėmėsio stengdamasis apsirūpinti tinkamu šios srities darbuotojų kadru.

Eksporto ir vidaus prekybos reikalams Lietūkis 1936 metais padėjo pasistatyti vietiniams kooperatyvams sandėlius arba statė juos savo skyriams 13 vietoje (Telšiuose, Pasvalyje, Ukmergėje, Tauragėje, Mažeikiuose, Šeduvoje, Pagėgiuose, Linkuvoje, Skuode, Gudžiūnuose, Anykščiuose, Žeimelyje) ir pradėta statybą eksporto ir importo reikalams centralinio sandėlio Klaipėdoje.

Iš žemės ūkio gamybai reikalingų prekių teko visų pirmiausiai pažymėti trąšas, kurių visas pardavimas Lietuvoje yra perėjęs į Lietūkio rankas. 1936 m. jų parduota 82.152,9 tonos už 8.057 mil. lt., prieš 64.851 toną už 6,07 mil. lt. 1935 m. Taip pat padidėjo ir žemės ūkio mašinų pardavimas, 1936 m. mašinų parduota už 219 mil. prieš 1,25 mil. 1935 m.

Iš kitų plataus vartojimo prekių pažymėtinos apyvartos cukraus 15,48 mil., akmens anglių 1,70 mil., druskos 35.000 tonų už 2,33 mil. lt., geležies — 1,71 mil. lt., kolonialinių prekių 0,82 mil. lt. Ypatingai padidėjo naftos produktų prekyba ir siekė 17.405 tonos už 5,89 mil. lt., prieš 10.000 tonų už 2,70 mil. lt.

Pereiti metai baigti su 717 tūkst. gryno pelno.

Apyvartoms išplėsti padėjo ir paskutinių metų tarpvalstybinių prekybos santykių kompensaciniai pagrindai, iš dalies taip pat kainų valorizavimas.

1937 metais Lietūkis ėmėsi sustiprinti kooperatyvų instruktavimo ir revizavimo darbą.

Pažymėtinas faktas, kad prekybinės veiklos svoris pokariniais laikais žymia dalimi yra perėjęs kooperatyvų sąjungoms. Ta tendencija dar labiau pasireiškė paskutiniais laikais Lietūkio veikloje, pav., 1935 m. Lietūkio apyvarta nebe daugio 2 kartus didesnė už visų 1935 m. 165 prekybinių kooperatyvų — pirmojo 60,5 mil., o visų antrųjų 32,21 mil. Tiesa čia reikia atsiminti ir galimą ne visai tikslų vietinių prekybinių kooperatyvų prekių apyvartos apskaičiavimą, neįtraukiant į ją supirktų žemės ūkio produktų kainos.

Tarnautojams aprūpinti prie „Lietūkio" yra bendradarbių taupomoji kasa, įsteigta ir pradėjusi veikti 1924 m. gegužės m. Jos narių skaičius nuo 1924 m. 50 asm. išaugo ligi 1937 m. sausio 1 d. 417 dalyvių. Kapitalų, asmeniškų įnašų, 1924 m. VII.31. 15,45 tūkst. 1937.I.1 275,72 tūkst. Kooperatyvų 17,12 tūkst. 1937.I,1 263,65 tūks. Apyvartos buvo 1937.I.1 1 219 lt. Be Lietūkio bendradarbių kasos nariai yra ir 11 kooperatyvų bendradarbiai. Į kasą „Lietūkis" moka 5% nuo išmokamų algos ir 5% atskaito iš tarnautojų algos.

Kooperatinės pieninės.

Pradėjus nuo pereito amžiaus aštuoniasdešimtųjų metų pradžios katastrofiškai kristi javų kainoms ir Lietuvoje pradedama rūpintis pieno ūkio plėtimu ir jo produktų gamyba vietinėms prekyvietėms ir eksportui į užsienį. Ypač greitai pradeda plėstis pienininkystė nuo 1880 metų pritaikius pienui perdirbti į sviestą mechaniškas priemones (centrifūgą). Kadangi mechaniškų pienui į sviestą perdirbti įmonių įrengimas nepigiai kaštuoja, tai ir pirmutinės pieninės atsiranda stambiuose ūkiuose. — Pastangos šioje ūkio srityje veikti organizuotai pirmiausiai plačiau pasireiškia Žemaitijoje — Raseinių ap. Čia jau 1891 m. dvarininko I. Ivanavičiaus Pagojaus dvare buvo įsteigta valdžios subsidijuojama pienininkystės mokykla. Čia buvo daromi pirmieji mėginimai eksportuoti sviestą į užsienį ir bendrai jį parduoti.

Apie tą pat laiką lietuvių atgimimo spaudoje taip pat randame raginimų verstis pienininkyste.

Pažymėtinas Lietuvos kooperatinės pienininkystės istorijoje faktas yra įsisteigimas 1901 m. spalio m. 24 d. „Kauno gubernijos pieninių ūkių bendrovės „Birutos". Jos tikslas buvo: duoti bendrovės nariams patarimų apie pieno produktų gamybą ir tinkamą sąskaitybos vedimą ir aplamai apie žemės ūkio šakos tobulinimą, o taip pat padėti nariams išauklėti ir surasti

tinkamus pienininkus; organizuoti narių sviesto pardavimą ir tam tikslui laikyti Rusijoje ir užsienyje agentus, kontoras ir t. t., steigti tam tikras technikos bei chemijos įstaigas produktams parduoti ir jiems tirti ir padėti įsigyti reikalingų pieninėms mašinų ir t. t. Narių įnašas buvo nustatytas 50 rub., stojamasis mokesnis 10 rub. Jokios kitokios narių atsakomybės nebuvo numatyta Narys turėjo vieną balsą, ir antrą dar galėjo gauti pagal įgaliojimą. Jos nariais pradžioje įstojo 48 žemvaldžiai, iš kurių 37 gamino eksportą sviestui, daugiausia narių „Birutoje" būta — 67, tačiau ir prieš pat d. karą 1913 m. jos statytoju skaičius nebuvo didesnis per 39. „Biruta" turėjo įsisteigusi Šiauliuose centralinį pienininkystės įrankių sandėlį su skyriumi Kelmėje ir komisiniu pardavimu Raseiniuose.

Sviestas komiso pagrindais buvo parduodamas į Daniją ir ir į vietines rinkas (Peterburgą, Vilnių, Kauną). Maksimalinis jos sviesto pardavimas 1913 metais siekė 2.346 statinaites (304.625 kg), iš kurio 961 teko eksportui ir 1385 vietos rinkai. Apie 1900 metus Raseinių apylinkėse įsisteigia keletas bendrų pieninių: „Unitas" — 1899 „Pajauta" — 1900 m., „Fortūna". 1900 m., „Viktorija" 1913 m.

„Biruta" stengėsi, kad narių gaminamas produktas būtų vienodos rūšies ir geros kokybės. Taip pat teikė techniškąją pagalbą, per dešimtį metų pagal jos instruktorių planus ir jiems vadovaujant, pastatyta devynios garo pieninės, devynios arklinės ir dešimts rankinių.

„Biruta" savo dalyvavimu parodose su demonstravimais separatorių nemaža prisidėjo populiarinti pienininkystės idėją Lietuvoje. Jos buvo daromos pastangos steigti ir pirmasias ūkininkų kooperatines pienines — Pagiriuose (1909) ir Plungėje.

Suvalkų gubernijoje, taip pat buvo daromos pastangos organizuoti bendras pienines (Marijampolės Ūkininkų Draugovės — Žiūriuose — Gudeliuose, kiek anksčiau grupės žmonių Kybartuose). Tačiau dėl specialistų stokos, taip pat sunkumų sudaryti kapitalus iš tų pastangų teišdygo privatinės pieninės.

Nežiūrint į lietuviškosios spaudos propagandą, bendros kooperatinės pieninės Lietuvoje pradeda atsirasti, kuomet jomis susirūpina valstybės organai — žemėtvarkos komisijos, teikdamos joms organizacinę pagalbą per savo agronomus, taip pat ir piniginę paramą finansuojant pieninės įtaisymą. Tat sudaro jau naują kooperatinės pienininkystės istorijoje tarpą, — dabar jau ir ūkininkas gali naudotis pieninėmis. Deja, tas tarpas tesitęsia dvejetą metų ir didžiojo karo nutraukiamas, kad būtų atgaivintas tik po 10 metų jau Nepriklausomoje Lietuvoje. Tuo metu įsisteigia kooperatinės pieninės: Vabalninkuose, Radviliškyje, Upynoje, Subačiuje, Radviliškyje-Panemunėlyje, Alkiškiuose, Dotnuvoje, Ž. Kalvarijoje, Viekšniuose, Viešvienuose ir steigimo stadijoje buvo dar keliose vietose. Prie kai

kurių pieninių buvo numatyta steigti ir krautuves pieno statytojams aprūpinti prekėmis.

Šių pieninių juridinė struktūra buvo priimta grynai kooperatinė. Nariais jų galėjo būti visi be jokio skirtumo karvių laikytojai. Įnašai buvo nustatyti nuo karvės, be ne daugiau kaip 3 rub. nuo kiekvienos karvės. Nariai, kurie įstojo į bendrovę pradėjus veikti pieninei, turėjo įnešti be minėtų įnašų dar papildomus įnašus, bet ne daugiau per 3 rub. ir nemažiau per 50 kap. Išstojus nariui iš bendrovės jo įneštos sumos pasilieka bendrovėje nuo 2 ligi 5 metų, visuotinio susirinkimo nuožiūra. Nario teisės pardavus ar išnuomavus ūkį galėjo pereiti naujam ūkio savininkui ar nuomininkui, jei jie prisiimdavo visas bendrovės nario pareigas. Narys turėjo prisiimti prievolę statyti į pieninę visų savo karvių pieną ar grietinę, išskyrus tą kiekį, kuris reikalingas nario šeimos reikalams. Pieno kaina nustatoma pagal riebalų kiekį, kuris valdybos nustatomas ne reičau kaip du kartus per mėnesį. Už pristatytą pieną atsilyginama ne rečiau kaip per mėnesį., atskaičius $^1/_2\%$ atsargos kapitalui. Grynas pelnas turėjo būti skirstomas proporcingai pristatytam pieno kiekiui. Kai kurių pieninių įstatuose pasitaikydavo ir nukrypimų nuo šios tvarkos.

Pradėjus veikti pieninėms tuojaus buvo pajaustas stiprus centralinės organizacijos reikalas.

Pienininkams rengti, be jau minėtos Pagojaus mokyklos, kuri išleido pirmuosius pieno perdirbimo specialistus, 1910 m. Bubiuose buvo įsteigta pienininkystės mokykla su 3 metų kursu ir 9 mėnesiais praktikos pieninėje.

Lygiagrečiai su pieninių atsiradimu pradėjo steigtis gyvulių kontrolės rateliai, kurie pradžioje tarnavo daugiausiai stambių ūkių reikalams. 1913 metų pradžioje buvo sudaryta ir jų centralinę sąjunga, kuri rūpinosi rengti kontrolasistentus tam tikruose kursuose.

Nepriklausomoje Lietuvoje kooperatinių pieninių steigimas prasideda nuo 1923 metų pradžios. Kaip jau buvo minėta jų steigimu stipriai rūpinosi Lietuvos Žemės ūkio kooperacijos bendrovių Sąjunga (Lietūkis) ir Ūkininkų Sąjunga per savo pienininkystės skyrius. Nuo 1923 metų, kuomet įsisteigia 3 pieninės, pieninių steigimas eina labai greitu tempu — 1924 — 56, 1925 — 198, 1926 — 154, 1927 — 69, 1928 — 36, 1929 — 23, 1930 — 49, 1931 — 38. Nuo 1932 steigimas mažėja. Iš viso ligi 1934 metų pradžios į kooperatyvų rejestrą pakliūva net 626 kooperatinės pieninės. Tuo tarpu 1937 metų sausio m. 1 dienai veikiančių tebūta 211. Tokis didelis skaičius kooperatinių pieninių tenka aiškinti lenktyniavimu jų steigyboje tarp Lietūkio ir Ūkininkų Sąjungos. Paskutiniais metais pasireiškė tendencija mažėti pieninių skaičiui ir didėti pieno nugriebimo punktų skaičiui, kurie siekia kuone 2.000. Kooperatinių pieninių veiklos augimą gali apbūdinti šį lentelė:

Metai	Bendrovių skaičius	Įmonių skaičius	Grietinės nugrieb. punk. skaičius	Pieno statytojų skaičius	Jų tarpe narių	Priimta pieno mil. kg.	Pagaminta sviesto 1000 tonų	Savi kapitalai mil. lt.	Grynas pelnas mil. lt.	Balansas mil. lt.
1927	206	162	151	8.162	5.439	20,22	1,07	0,48	0,32	7,87
1928	244	141	327	17,297	6.294	40,24	1,61	0,90	0,66	9,53
1929	255	262	660	30.338	7.978	74,72	3,07	1,37	0,82	10,34
1930	270	272	1.238	60.173	8.939	155,82	6,21	2,52	0,89	13,74
1931	266	273	1.610	71.485	9.668	196,92	7,78	2,67	0,66	18,20
1932	254	263	1.868	81.745	10.198	250,54	10,03	3,09	0,84	18,92
1933	246	251	1.825	69.496	10.029	239,30	9,62	4,48	0,54	18,27
1934	218	221	1.768	69.741	9.924	261,53	10,36	4,60	0,60	16,23
1935	208	209	1.771	76.394	10.069	315,13	12,87	5,07	0,98	15,15
1936*)	196	202	1.945	85.213	11.629	388,99	15,83	5,60	1,75	14,99

*) Duomenys negalutiniai.

Pieninių skaičiaus mažėjimas tenka aiškinti tuo, kad vis labiau turi tendencijos įsigalėti vietoje rankinių garinės pieninės, kuriose galima pagaminti geresnis produktas. Taip, pav., 1929 m. būta iš bendro 262 pieninių skaičiaus: 118 garinių, 6 motorinių ir 138 rankinių; o 1937 metų pradžioj iš bendro 202 pieninių skaičiaus, garin. būta 144, motor. 41 ir rankinių tik 17. Vietoje smulkių neracionaliai įrengtų pieninių plečiamas pienų nugriebimo punktų tinklas. 1936 m. iš bendro į pienines priimto 388,9996.121 klg. pieno į punktus buvo pristatyta 281.274.748 klg. arba 72,3%, o į pienines 107,721.352 klg. arba 27,7%.

Ne visuose Lietuvos apskričiuose pieno ūkis vienodai išaugęs. Pirma vieta tenka Rokiškio apskričiui su 19 pieninių, kuriose 1936 m. surinkta 50,6 mil. klg. pieno ir kur pieną statė 86,87% visų ūkių. Iš visos Lietuvos 287 tūkst. ūkių, pieną statė 85.213 arba 29,65%.

Pieninių finansavimas eina per Žemės Banką vad. Paruošiamajai Komisijai vadovaujant. Pažymėtinas faktas, kad savieji pieninių kapitalai per paskutinius metus turi tendencijos didėti santykyje su svetimomis lėšomis.

Valstybės rėmimas pasireiškė pašalpomis steigiant ir išlaikant pradžioje jų įsikūrimo pienines ir valorizuojant sviesto kainas.

Nuo 1926 metų pradžios pasireiškia kooperatinių pieno perdirbimo bendrovių pastangos sudaryti atskirus centrus, kurie jau savarankiškai galėtų padėti jungtinėmis jėgomis dirbti savo nariams darbą: eksportuoti sviestą, teikti techniškąją pagelbą, aprūpinti mašinomis, reikalingais įrankiais bei medžiagomis. Pirmutinę pieno perdirbimo bendrovių sąjungą sudaro Ūkininkų Sąjungos pieninės, kurios 1926 m. sausio m. 29 dieną įregistruoja „Lietuvos pieno perdirbimo b-vių Sąjungos“ įstatus. Kadangi šios sąjungos įstatuose buvo įdėti tam tikri nuostatai, kurie ją darė priklausomą nuo Ūkininkų Sąjungos, tai tas kliudė dėtis į ją visoms pieninėms. Nors tie nuostatai vėliau iš įstatų buvo išbraukti, tačiau sunkiai einant deryboms dėl sudarymo bendros sąjungos. 1926 metais spalio m. 21 dieną buvo įregistruoti įstatai „Centralinės Lietuvos Pieno Perdirbinuo Bendrovių Sąjungos „Pienocentras“, kuri, negalint išsilaikiti pirmajai, ryšium su Ūkininkų Sąjungos kooperatyvų pakrikimu, beliko vienintėlė Lietuvos kooperatinių pieninių sąjunga. Jos nariais gali būti kooperatinės pieninės, įnešusios 25 lt. stojamojo mokesnio ir ne mažiau 500 lt. įnašo. Nariai, kurie per metus gamina sviesto daugiau, per 10.000 klg. turi įgyti privalomųjų įnašų tiek, kad kiekvieniems pilniems arba nepilniems 10.000 klg, pagaminto sviesto išeitų po 1 įnašą. Nariai atsako dviguba privalomų įnašų suma. Sąjungos nariai į įgaliotinių susirinkimą siunčia po vieną atstovą nuo kiekvieno

pagaminto per metus pilno ar nepilno 20.0000 sviesto kilogramų. Įgaliotiniai turi tik po 1 balsą. Grynas pelnas, atskaičius iš jų ne mažiau, kaip 25% atsargos kapitalui, ne mažiau kaip 10% pagrindiniam kapitalui įgaliotinių susirinkimo taip skirstomas: dividendams už įnašus nedaugiau per 8%, premijoms už narių padarytas per Sąjunga operacijas ir specialiniams kapitalams sudaryti.

„Pienocentro" operacijų, kapitalų, narių skaičiaus augimą gali apibūdinti žemiau dedama lentelė, kuri apima duomenis už dešimtį jo veiklos metų:

Metai	Narių skaič.	Savi kapitalai	Parduota prekių mil. lt.	Eksportuota sviesto mil. lt.	Grynas pelnas mil. lt.	Balansas mil. lt. „Pienoc." veikla*)
1927	153	0,13	5,84	4,80	0,066	4,72
1928	237	0,19	13,09	11,67	0,096	6,31
1929	264	0,32	25,42	22,72	0,133	8,84
1930	272	0,56	43,85	34,86	0,159	6,09
1931	273	1,35	46,10	37,05	0,189	7,68
1932	263	1,69	45,18	36,04	0,117	7,83
1933	251	2,08	36,16	29,15	0,088	6,15
1934	221	2,44	36,32	28,81	0,087	6,11
1935	209	2,56	42,43	33,86	0,136	7,09
1936	202	2,76	55,89	42,02	0,231	10,71

„Pienocentro" veikla apima: sviesto ir kitų pieno produktų eksportą, pieno produktų gamybą savose įmonėse, pienininkystės mašinų, įrankių bei medžiagų pardavimą, kiaušinių supirkimą ir eksportą, vaisių supirkinėjimą vidaus rinkai ir eksportui, vad. užkandinių laikymą ir kooperatinių pieninių priežiūrą ir instruktavimą.

Svarbiausią „Pienocentro" funkciją sudaro kooperatinių pieninių gaminamo sviesto eksportas. Nuo pat savo įsisteigimo pradžios jis šioje srityje užima vis svarbesnę vietą: jo eksportuojamo sviesto % bendrame sviesto eksporte iš Lietuvos vis didėja: jam teko: 1928 — 59,52%; 1929 — 67,42%, 1930 — 89,21; 1931 — 93,98; 1932 — 96,43; 1933 — 98,72; 1934 — 99,1. Nuo 1935 metų „Pienocentras" tampa vieninteliu sviesto eksportininku Lietuvoje. 1936 m. be sviesto buvo eksportuota taip pat 20 tonų sūrio už 32,59 tūkst. litų ir 2 tonos kazeino už 2.442 lt.

Be operacijų su savo nariais „Pienocentras" pats eksploatuoja 11 savų ir nuomuojamų pieninių. Pereitais metais Kau-

*) Duomenys iš Statistikos Metraščio,

ne baigta rengti ir pradėjo veikti centralinė pieninė su 50 000 litrų pieno perdirbimu per 1 dieną, aprūpinti Kauno miestą pieno produktais. Šioje pieninėje įrengti skyriai gaminti kondensuotam pienui, pieno milteliams, pieno stasanizacijai, vaikų pienui gaminti, sūriams, valgomiems ledams, jogurtui, kefirui ir pieno šampanui gaminti.

1936 metais „Pienocentras" pieną eksportavo į 22 valstybes: į Angliją 74,5%, į Artimuosius Rytus — 9%, Vokietiją — %, Jungtines Amerikos Valstybes — 4%. Sviesto kainos palyginti su 1935 metais buvo vidutiniškai 15% augštesnės. Už sviestą iš viso 1936 m. gauta iš užsienio 33,5 mil. lt. Valstybės iždui primokėjus kainoms palaikyti 8,42 mil. lt., pieninėms iš viso sumokėta 39,77 mil. lt.

Nuo 1929 metų „Pienocentras" pradėjo rūpintis ir kiaušinių eksportu. Nuo to laiko „Pienocentro" kiaušinių eksportas nuolatos auga ir 1932 m. eksportuota 9,82 mil. št., 1933 m. — 11,53 mil. št.; 1934 m. — 16,07 mil. št.; 1935 m. — 26,75 mil. št. ir 1936 m. — 66,54 mil št. už 6,15 mil. lt. Kiaušinių kainoms palaikyti iš Valstybės iždo primokėta 1,59 mil. lt. Eksportas ėjo daugiausia į Angliją 81%, į Čekoslovakiją 9,2%, į Vokietiją 5,9%, į kitas šalis mažesni kiekiai.

Kiaušinių supirkimas eina daugiausia per kooperatines organizacijas. 1936 m. kiaušinius supirkinėjo: 120 pieninių, 71 žemės ūkio kooperatyvas, 32 grietinės nugriebimo punktai, 13 kiaušinių supirkimo punktai, ir 4 „Lietūkio" skyriai.

1936 m. „Pienocentras" suruošė specialinius kursus kiaušinių priėmėjams.

1936 m. buvo baigti statyti ir įrengti specialiniai sandėliai vaisiams ir žuvims laikyti ir vaisių sultims gaminti įmonė.

1936 m. eksportuota 426 tonos obuolių ir už 153,5 tūkst. litų. Į sandėlius buvo sukrauta apie 300 tonų vaisių.

Pieno produktų vidaus vartojimui plėsti Pienocentras pradėjo steigti vad. užkandines ir savo pieno produktų krautuves. 1936 metais turėta: Kaune 13 krautuvių ir 6 užkandinės, iš kurių 3 veikė tik vasaros metu; Klaipėdoje turėjo 3 krautuves, vieną užkandinę ir didmenų sandėlį.

„Pienocentras" aprūpina pienines technišką pagalba, reikalingomis mašinomis ir gamybai reikalingais dalykais. Nuo pat savo veikimo pradžios „Pienocentras" padeda pieninėms pasistatyti trobesius ir atlieka kapitalinius pieninių remontus.

1936 m. buvo pastatyti pieninėms 5 mūro trobesiai, 8 mediniai namai, 10 pieninių atlikti patalpų remontai, ir pastatyta 11 įvairių pagalbinių trobesių. Mašinų ir įvairių sviesto gamybai reikalingų dalykų 1936 m. pieninėms parduota už 2,87 mil. lt.

„Pienocentras" pieninių gamybai bei sąskaitybai prižiūrėti ir instruktuoti organizaciniais reikalais laiko instruktorių sky-

rių. Didžiausias instruktorių skaičius buvo 1930—1935 m., būtent 11—12 asmenų. 1936 m. tas skaičius sumažintas ligi 6. Gamybos instruktoriai lanko pienines per metus po 2—7 kart, sąskaitybos instruktoriai po 1—2 kart. Šis skyrius rūpinasi taip pat tarpininkauti pieninėms apsirūpinant personalu.

„Pienocentro“ tarnautojai turi savo taupomąją kasą, į kurią iš algų atskaitoma 5%, ir tiek pat įmoka kooperatyvas. 1937 m. I. 1. Į kasą tarnautojų buvo įnešta 284,6 tūkst. lt., įstaigų įmokėta 295,5 tūkst. lt. Narių turėjo 377. Į nekilnojamąjį turtą buvo įdėta 287,3 tūkst. lt.

Draugijos žemės ūkio kultūrai kelti.

Šio tipo organizacijos tik iš dalies gali būti nagrinėjamos kartu su kooperatyvais. Esminį kooperatyvo pažymį sudaro savos įmonės turėjimas. Tuo tarpu žemės ūkio draugijos įmonės gali neturėti jokios, juoba siekiančios ūkiškų tikslų. Jų tikslą ir veikimą gali sudaryti tik kultūrinis darbas žemės ūkio kultūros kėlimo srityje: paskaitos, mokyklos, kursai, bandymai, organizavimas kooperatyvų ir t. t. Tačiau tam tikrais atvejais tos organizacijos laiko savas prekybines įmones (mašinų sandėlius, komiso biurus ir p. d.), o kartais virsta paprastomis prekybinėmis įmonėmis, kurioms kultūrinis žemės ūkio darbas yra gana svetimas ir tolimas dalykas. Kadangi Lietuvoje žemės ūkio draugijų veikla dažnai nukrypdavo šia linkme ir kadangi jos yra turėjusios ne mažos reikšmės ir kitų rūšių kooperatyvams atsirasti, tai paliesiu čia ir jų veiklą.

Chronologiškai imant jos bene bus seniausios Lietuvoje, nes yra žinių, kad Klaipėdoje žemės ūkio draugija jau buvo įsteigta 1832 m. vasario 22 d., o perorganizavus ją 1844 m. ji pradėjo rodyti gana gyvą veiklą, stengdamosi įvesti naujas mašinas, organizuodama gyvulių parodas (pirmoji gyvulių paroda buvo surengta 1846 m. birželio m. 22 d. Priekulyje), gyvulių veislės gerinimu ir t. t.

Taip pat Kauno gub. dvarininkai dar prieš 1863 metų sukilimą rūpinosi steigti žemės ūkio draugiją, bet rusų valdžios leidimo negavę, mėgino tenkintis neformaliniais ūkio rateliais.

Rietave kunigaikščio Oginskio dvaruose pusiau pereito amžiaus jau intensyviai buvo propaguojami moderniški žemės ūkio kultūros metodai — per mokyklas, parodas. Ten 1873 m. buvo įsteigta „Gyvuliams globoti draugija“, kuri rūpinosi ir gyvulių veislės gerinimu — žemaičių veislės arklių veisimu, o kiek vėliau, 1881 metais, buvo įsteigta ir „Draugija žemaičių veislės arkliams veisti“. Žemaitijoje taip pat atsiranda ir pirmoji Lietuvoje žemės ūkio draugija su platesniais tikslais, bū-

tent, prieš keturiasdešimt metų — 1897 m. balandžio m. 7 dieną buvo patvirtinti įstatai: „Raseinių Žemės Ūkio ir Gyvulininkystės Draugijos“. Joje dalyvavo beveik vieni dvarininkai, ypač šios Draugijos reikalais rūpinosi jos steigėjas Leonas Kontrimas. Draugija savo susirinkimuose nagrinėjo įvairius žemės ūkio klausimus, rengė kasmet parodas, 1907 metais iš narių aukų ir valdžios pašalpų įsteigė žemesniąją Paverkšnio žemės ūkio mokyklą, rūpinosi pienininkystės plėtimu ir t. t. Kaip jau pirmiau buvo minėta, Draugija įsteigė atskirą žemės ūkio mašinoms pardavinėti įmonę.

XIX a. pabaigoje ir XX pradžioje ir Lietuvoje atsiranda vad. gubernijų žemės ūkio draugijos. 1899 m. tokia draugija įsisteigia Vilniuje, 1900 m. Kaune ir Suvalkuose. Jose beveik išimtinai dalyvauja stambūs žemvaldžiai. Draugijos savo veikimu atlieka agrarinės politikos organų funkcijas: nagrinėja ir organizuoja žemės ūkio kultūros kėlimą, darbininkų klausimą, kooperatinių įmonių steigimą, susisiekimo priemonių tobulinimą, kredito klausimus ir t. t. Per jas eina valstybinės lėšos žemės ūkio kultūrai kelti, kas žymiai sustiprina jų veiklą. Ypač plačiai veikia Kauno Žemės Ūkio Draugija per savo skyrius Ukmergėje, Šiauliuose, Zarasuose, Panevėžyje, Kėdainiuose, Telšiuose ir per savo komitetus gyvulių veislėms gerinti, sodams prižiūrėti, namų pramonei plėsti, sąskaitybos biurą, tyrimo stotį Baisogaloje ir kit. Valdžia skirdama pašalpas reikalaudavo, kad tos draugijos rūpintųsi taip pat ir ūkininkų reikalais.

Pasikeitus politinėms sąlygoms po 1905 metų revoliucijos atsiranda ir grynai valstietiškos žemės ūkio kultūrai kelti organizacijos. Kaip pirmutines ir žymiausias iš jų tenka pažymėti Marijampolės Ūkininkų Draugovę, įsteigtą 1906 m. gale ir pradėjusią veikti 1907 metų pradžioje. Šios Draugijos centre ir jos 25 skyriuose būdavo nagrinėjami įvairūs su žemės ūkio kultūros tobulinimu susiję klausimai. Pranešimus darydavo patys ūkininkai — praktikai, inteligentai ir žemės ūkio specialistai. Jos pastangoms prie „Lietuvos Ūkininko“ buvo pradėtas leisti „Žemės“ priedas, kur periodiškai būdavo aprašoma Draugovės veikimas ir tas skatindavo ir kitose Lietuvos dalyse steigti žemės ūkio ratelius.

Žemės ūkio kultūros klausimais užsiima ir Mariampolės „Žagrė“, kuri pakeitus 1912 m. savo įstatus, taip pat plačiai užsiima žemės ūkio kultūros reikalais: laiko agronomą, rengia kursus, steigia žemės ūkio mokyklą, mašinų naudojimo punktus. Kartu su Marijampolės Ūkininkų Draugove „Žagrė“ 1911 metais surengia pirmą Lietuvoje stambią vien valstiečių ir jų vadų organizuotą žemės ūkio parodą.

Tuo pat laiku ir gubernijų žemės ūkio draugijos susirūpina steigimu valstiečiams prieinamų žemės ūkio ratelių, stengdama-

sis išlaikyti juos savo įtakoje. Tačiau dėl kultūriniai politinių skirtumų tas sunkiai vyksta. Daugiausiai žemės ūkio ratelių įsisteigia Kauno gubernijoje.

Šiose organizacijose galėjo reikštis vietinė iniciatyva ir kontaktas su centralinėmis organizacijomis ir valdžios įstaigų atstovais.

Nepriklausomoje Lietuvoje žemės ūkio draugijos pradeda atsirasti jau nuo 1920 metų. Masinis jų steigimas prasideda nuo 1923 metų ryšium su „Gamintojo“ ir Lietuvos Žemės Ūkio Kooperatyvų Sąjungos („Lietūkio“) įsisteigimu. Per jas pradžioje eina žemės ūkio kultūrinis darbas. Tačiau, jų veiklą nukrypsta netrukus į prekybines operacijas. Žemės ūkio kultūros darbai pereina į Žemės Ūkio Rūmus, kurių personalas veikia vadovaujamas iš centro ir palaikydamas kontaktą su specialinėmis žemės ūkio organizacijoms gyvulių veislėms gerinti, bitininkų, mašinomis naudotis punktais, gyvulių kontrolės rateliais ir kitomis panašiomis draugijomis, kaip minėta 1937 metų pradžiai būto 316. Jų veikla agronominėje srityje nušviečiama Žemės Ūkio Rūmų apyskaitose. 1934 m. pradėjo veikti specialinių žemės ūkio draugijų sąjunga „Sodyba“, kuri aprūpina bitininkystės, sodininkystės, daržininkystės bei paukštininkystės įrankiais savo narius ir kitus pirkėjus. Savo nariais ji turi apie 11 draugijų. Prekių parduota už apie 500 tūkst. 1936 metais pastatė modernišką daržovių sėkloms džiovyklą už 160 tūkst. lt.

Iš kitų kooperatyvų rūšių tenka suminėti savitarpinio draudimo draugijas. Jų veikia 2, — abi Kaune. Viena — dvarininkų įsteigta 1901 m. padedant Kauno Žemės Ūkio Draugijai. Ji yra įregistruota kaip savitarpinė draugija. Antroji — Centralinė Apdraudimo Sąjunga „Kooperacija“, įsteigta 1925 m. birželio mėn. 25 d. — pradėjo veikti tų pačių metų spalių mėn. Jos apdrausto turto suma nuo 1926 m. 2,82 mil. išaugo ligi 33,46 mil. 1937. I. 1. Iš pastarosios miestų ir miestelių trobesiams teko 528 rizikai 8,34 ml. lt., kaimuose, vienkiemiuose ir dvaruose 3978 rizikai — 13,51 mil. lt, prekėms 172 rizikai — 7,36 mil. lt.; pieninių trobesiams 97 rizikai — 1,47 mil lt., 113 pieninių mašinoms 113 rizikų — 1,98 mil. lt., pramonės įmonių 9 rizikai — 0,21 mil. lt. Premijos nuo 28,2 tūkst. lt. 1926 metais išaugo ligi 279,57 tūkst. lt. 1937. I. 1 d.

Centralinės Apdraudimo Sąjungos „Kooperacijos“ narių tarpe 1937.I.1 d. randame 177 pienines, 136 žemės skio kooperatyvus, 21 kredito kooperatyvą, 13 savivaldybių, 6839 žemės ūkių savininkus, 878 namų savininkus — iš viso 8064. Drausto lito nudegimas siekė 0,33%, premijos lito nudegimas 42,1%.

Iš darbo kooperatyvų pažymėtina kooperatinė „Raidės" spaustuvė su apie 35 darbininkais, įsteigta 1927 metais.

Idėjiniais ir organizaciniais kooperatyvų reikalais visų pirmiausiai Nepriklausomoje Lietuvoje pradėjo rūpintis Kooperacijos Departamentas, kuris ir registravo kooperatyvus. Vėliau, kaip matėme, tuo pat rūpinosi ir pačios kooperatyvų sąjungos. Kooperacijos Departamentas aktingai veikė ligi 1920 metų galo, vėliau jis buvo panaikintas ir Finansų Ministerija tesitenkino tik kooperatyvų registracija. Kooperacijos Departamente pradėtos kooperatyvų revizijos ir instruktavimo darbas buvo vėl atgaivintas ir žymiai sustiprintas nuo 1928 m. Kredito įstaigų ir kooperatyvų, o vėliau, nuo 1932 metų Viešojo Atsiskaitymo Įmonių ir Įstaigų Inspekcijoje, kuri ne tik registruoja, bet ir revizuoja ir instruktuoja kooperatyvus, renka apie jų veikimą statistikos žinias ir jas leidžia. 1937 metų pradžiai Inspekcija turėjo 30 revizorių, iš kurių 27 važinėjo po kooperatyvus, o 3 dirbo Kaune. 1936 metais iš viso buvo atlikta 457 revizijos. Už revizijos dieną kooperatyvai, einant įstatymu, turi mokėti 25 lt. Inspekcijos priežiūroje yra ir visos kitos įmonės su viešuoju atsiskaitymu. Nuo 1932 metų Inspekcija rengia kooperatyvų vedėjams ir sąskaitininkams kursus, kurie pradžioje tęsėsi 4 mėnesius, vėliau kursas prailgintas ligi 9 mėnesių ir paskutiniu laiku kursai paversti 2 metų. Iš viso kursus išklausė 257 asmenys, iš kurių apie pusė darbuojasi kooperatyvuose.

Inspekcijos bendradarbių iniciatyva 1930 m. buvo sudaryta „Kooperatyvų Įstaigų Bendradarbių Taupomoji Kasa". Kasos nariai moka 3% gaunamosios pagrindinės algos ir kooperatyvų įnašų. Kasa turi apie 150 narių, bendrų kapitalų suma siekia apie 60 tūkst. litų.

Bendrais visų kooperatyvų ir jų sąjungų reikalais rūpintis rūpinasi Lietuvos Kooperatyvų Taryba, formaliai įsteigta 1925 metų sausio mėn. 30 d., o faktinai 1922 metų Kooperatyvų kongreso. Ji leidžia kooperacijos žurnalą „Talka", atstovauja kooperatyvus, rūpinasi propagandos reikalais. Jos nariais yra centralinės sąjungos ir stambesnieji kooperatyvai.

Bendriems kooperatyvų reikalams svarstyti buvo sušaukti visų kooperatyvų kongresai 1920.III.21—23 d., 1922.V.16—18 d., 1924.VII.14—16 d., 1929.IV.14—15 d. Juose buvo svarstomi aktualūs kooperacijos judėjimo klausimai. Jų tarpe buvo iškeltas ir klausimas dėl sudarymo kooperatyvų atstovybės viešosios teisės pagrindais.

*
* *

Sutraukę kooperatyvų veikimo duomenis, pamatysime, kad šiandieną Lietuvoje žymi gyventojų dalis yra suinteresuota jais, kaip jų nariai ir dalyviai gana stambiais kapitalais ir apyvartomis, kurias kooperatyvai daro ne vien tik su savo nariais. 1937 m. pradžiai narių kooperatyvuose būta apie 160.000. Vadinasi, priimant dėmesin ir tų pačių asmenų dalyvavimą ne viename kooperatyve, mūsų sąlygoms, tai nėra mažas skaičius, tačiau toli gražu neatitinkąs kooperatyvų apyvartoms.

Nedidelis kooperatyvų narių skaičius tenka aiškinti daugeliu įvairių priežasčių: praktikuojama pas mus gana didelę atsakomybe, nepasisekimais, nemokėjimu dividendų, nedarymu skirtumo tarp narių ir nenarių teikiant patarnavimus, nepakankamomis pastangomis pritraukti narius. Tačiau paskutiniu laiku ir šioje srityje pastebima pažanga.

Kooperatyvų lėšos — savos ir svetimos disponuojamos turi tendencijos didėti. Jų augimą gali parodyti ši lentelė:

Metai	Savi ir svetimi kapitalai mil. lt. sausio m. 1 d.	Bendra suma savų kapitalų mil. lt.	Savų kapitalų % svetimuose
1930	123,87	13,58	11,0
1931	140,20	18,90	13,5
1932	136,27	21,38	15,7
1933	149,02	23,84	16,0
1934	148,98	25,85	17,4
1935	131,54	24,54	18,7
1936	143,57	26,27	18,3

Iš tų sumų teko sąjungoms („Lietūkiui" ir „Pienocentrui") savų ir svetimų kapitalų 25,14 mil. lt.; savų kapitalų 4,44 mil. lt.; įnašų 1.069 mil. lt.; kredito kooperatyvams 79,04 mil. lt. savų ir svetimų ir 12,31 mil. lt. savų; prekybiniams 22,68 mil. lt. savų ir svetimų ir 4,65 mil. lt. savų; kooperatinėms pieninėms savų ir svetimų 15,15 mil. lt., ir savų 4,01 mil. lt. Palankiausias santykis tarp apyvartoje esančio ir savų kapitalų tenka kooperatinėms pieninėms, — būtent 26%*).

Didesnės savų, ypač įnašų kapitalo didinimas tampriai yra susijęs su didesniu narių pritraukimu į kooperatyvus. Tam reikalinga didesnė propaganda ir pačių kooperatyvų pastangos savo veikla daugiau suinteresuoti visuomenę**).

---

*) Duomenys paimti iš M. Ragevičiaus str. š. m. „Talkos" 2 nr. „Kooperatyvų kapitalai".

**) Įstorinės apžvalgos šaltiniai mano nurodyti „Žemės ūkio organizacijos Lietuvoje iki 1915 metų",